

І.Л. ПЕРЕЦ

НАРДДНІ

ДОВІДКА НІЯ

Переклад
М.Зерова і Ол.Гера

фірма
„Млегія-Україна”
Київ·1994

I.Л. Перец

І. Л. ПЕРЕЦ

НАРДДНІ
ДЛДВІДАННЯ

Переклад
з єврейської мови
М.Зерова і Ол.Гера

Вперше книга класика єврейської літератури І. Л. Переца «Народні оповідання» в переводі видающегося украинского поэта, переводчика и литературоведа Н. К. Зерова и издателя, искусствоведа Александра Гера (В. Н. Вайсблата) увидела свет в 1920 году.

Теперь книга, пролежавшая в спецхраних наших библиотек многие десятилетия, вновь приходит к читателям.

Специально к данному изданию написаны обращения к читателям Посла Государства Израиль в Украине Цви Магена и Министра культуры Украины И. М. Дзюбы, а также воспоминания известного украинского переводчика и литературоведа Г. П. Кочура.

Передмова, коментарі та художнє оформлення — Артур Рудзицький

Рецензент — В. С. Брюховецький (д. ф. н., професор, ректор університету «Києво-Могилянська Академія»)

В оформленні книги використані малюнки Марка Шагала.

Висловлюємо ширу подяку М. С. Беленькому (Ізраїль), Г. І. Полянкеру, Л. В. Череватенку, директору Ізраїльського культурного центру Л. Гейман за допомогу у виданні цієї книги.

Фірма «Медіа-Україна», 1994
ISBN 5-87276-029-8

... зберегли, які вони були
з часом, що вони були
з часом, які вони були, які вони були
з часом, які вони були, які вони були

—
—

У літературі, як у дзеркалі, відображується дух народу, і ця книга І. Л. Переца, який належить до плеяди творців нової єврейської літератури, є одним з найбільш яскравих свідоцтв вірності цього положення.

Цві Маген
Посол держави
Ізраїль в Україні

Три чверті століття минуло, поки «Народні оповідання» І. Л. Переца в перекладі М. Зерова і Ол. Гера діждалися нового видання. Три чверті століття,— а яке потрібне це скромне видання сьогодні і яке повчальні!

Наприкінці нашого століття, як і на його початку, все ще доводиться сподіватися на те, що слово любові й мудрості дійде до всіх, напоумить і просвітить людей, допоможе їм позбутися передсудів, недовіри і ворожечі на етнічному чи релігійному ґрунті. Побачити і відчути один в одному людину. І все оте поєднання в одній літературній акції імен, дорогих для двох народів, зберігає значення зобов'язливого символу.

Та настане ж колись час, в якому вигаснуть і забудуться недобрі пристрасті, в якому запанує та взаємна ширість, що сповнювала серця тих, чия спільна праця подарувала нам цю книжечку — і на початку століття, і в кінці.

А читати її завжди буде так само цікаво і втішно, як і нині, як і сімдесят чотири роки тому.

В оповіданнях І. Л. Переца — дивовижне поєднання реалій містечкового єврейського життя з універсальністю легенди, побутового гротеску — з біблійною моральною традицією. І віра в добро, спочуття до химерних людських вдач, уміння побачити бодай на споді людської душі те, завдяки чому вона не зрікається свого людського покликання,— або й часом підноситься до висот самопожертви.

І все це — без патетики, з житейською буденністю та часом легеньким гумором: одна з барв, що змушує згадати й українську народну казку.

26.02.94

і. Франда

Міністр культури України

*Сонце й місяць — Всесвіту служать вічно.
Зміни дня і ночі кружляють безкінечно.
І знамення в тому зрозуміть могли ми,
Що народ ми вічний, ми с незнищенні.*

Ісауда Галеві

Вперше ця книжка побачила світ 1920 року. Другого видання довелось чекати довго — більше 70 літ, бо надто відверто в ньому змішалась єврейська і українська кров. «Народні оповідання» Іцхока Переца, починаючи з 30-х років, пролежали в спецхронах з цієї причини багато десятиліть. Зрештою, зараз, коли твори єврейського письменника, сповнені протесту проти соціального гноблення, вдруге, так би мовити, народжуються, хотілось би зупинитися на біографіях людей, причетних до цього видання.

Іцхок-Лейб Перец — класик нової єврейської літератури. Народився 1852 року у невеличкому польському містечку Замості Люблінської губернії, яка тоді належала Росії.

Відомо, що євреї, які проживали на території Російської імперії у XIX ст., притискались зі сторони уряду. Існували так звані кордони осідlostі, за межі яких євреї не мали права виїжджати, проходила насильницька асиміляція і навертання до християнства.

Безрадісне життя не могло все ж таки зупинити інтерес деякої частини єврейського населення Росії до культури, особливо після того, як ідеї Просвіти (Хаскали), що народились у Німеччині, проникли і до Східної Європи. Ідеї Хаскали помітно вплинули на формування свідомості автора «Народних оповідань».

І.-Л. Перец, син торгівельника, противника течії іудаїзму — хасидизму, уже з трьох років вивчав Тору, пізніше — Талмуд, середньовічну

філософію, знайомиться з літературою Хаскали. Ще пізніше, будучи дорослим, знаючи російську, німецьку, французьку та польську мови, маючи доступ до багатоюї приватної бібліотеки, Перец жадібно зачитується західноєвропейською, російською та польською класикою.

З 14 років він починає писати на івриті і польській. Можна з певністю сказати, що найбільший вплив на Переца, який починав як поет, мав Генріх Гейне, про що свідчить його ранній вірш «Мені кажуть» (1876).

У 1876 році І. Перец їде до Варшави. І вже наступного року (1877) виходить збірник його поезій «Оповідання у віршах». Цю збірку сам автор вважав недосконаловою.

Після літературної поразки Перец повертается до Замостя, одружується, стає співласником млина, але незабаром складає іспити з права і в 1878 році відкриває юридичну контору. Багато пише, та майже все знищус.

У першій половині 80-х років минулого століття, коли в Росії почалися єврейські погроми (спочатку в Єлисаветграді, а потім у Києві та Одесі), Перец, тяжко переживаючи трагедію свого народу, перекладає на ідиш (розмовна мова, що прийшла з Німеччини) сатирично-гро-тескні пісні середньовічних вуличних співців, організовує вечірні курси для робітників, за що його прозвали соціалістом.

У 1888 році письменник надсилає листа Шолом-Алейхему. Приводом для цього стало періодичне видання Шолом-Алейхемом збірника «Єврейська народна бібліотека». Тут необхідно підкреслити, що Перец до того ніколи не був знайомий ні з самим Шолом-Алейхемом, ні з його творами, а повісті М. Мойхер-Сфарима читав лише в польському перекладі.

Тому можна вважати, що лише в 1888 році закінчилась самоізоляція Переца, і він по праву починає займати своє місце в світовій єврейській літературі.

У цьому ж таки році у першому номері «Єврейської народної бібліотеки» з'явилася поема І. Переца «Мониш», написана на ідиш. У ній розповідається про роман юного талмудиста і дияволиці та про його походеньки в пеклі.

Переїхавши назавжди до Варшави, Перец активно включається в літературний процес. Він систематично публікує свої твори у періодичних виданнях, ним заснованих,— «Єврейській бібліотеці», «Літературі та житті», «Святковому листкові». Останній надто впливав на значну частину єврейського товариства. В своїх виданнях Перец виступає не лише як бслетрист, а й як публіцист і популяризатор наукових знань.

1891 року виходить у світ збірка оповідань «Знайомі картинки» — про життя євреїв у межах осідlostі. Якщо у Шолом-Алейхема та Мойхер-Сфарима жителі містечок нерідко діють разом, що надає всій оповіді якоїсь усміхнено-печальної інтимності, то Перец повністю уникає подібної тональності, його оповіданням притаманні людське горе та страждання.

І. Переца сміливо можна назвати знатцем людських характерів, він тонко міг розкрити людську особистість, людську душу. У творчості майстра все частіше з'являються твори, в яких розкривається огіда до буднів, які знецінюють і знебарвлюють людську особистість.

На початку 1900-х років Перец (разом із Шолом-Алейхемом та Мойхер-Сфаримом) стає найвідомішим письменником, що пишуть на ідиш. В цей період він створює дві серії майстерно написаних новел: «Хасидські оповідання»

(1900) та «Народні оповідання» (1904—1909), в яких (хоч сам він і не був прихильником хасидизму) близькуче використав хасидські перекази та легенди.

У «Народних оповіданнях» особливо яскраво проявляється потяг І. Переца до символізму та містичизму. В них затавровано антисемітизм, як страшний пережиток минулого, ці оповідання викликають почуття гордощів за народ, який колись був вигнаний зі своєї землі, але не розчинився серед інших народів, не асимілювався, а продовжує боротися й жити окремо, сподіваючись в майбутньому об'єднатись на землі своїх прабатьків. Оповідання допомагають зрозуміти філософію та ество єврейського народу, його доброту, гостинність, гумор, гордість, жертовність.

Треба підкреслити, що ці твори — не просто оповідання, а поезія в прозі. Перекази подані настільки поетично, образи змальовані настільки фантастично, що, читаючи їх, забуваєш про стиль, відчуваєш себе серед героїв письменника.

Пізніше І. Перец писав драми, в яких також поєднувався символізм з єврейськими традиціями, вірші. У 1913—1914 роках почав писати «Мої спогади» (незакінчені), по суті, це основне джерело біографічних даних про автора до 1870 р.

Ще за життя Перец стає класиком єврейської літератури. Показовим щодо цього є видання творів письменника на івриті (10 томів), що побачили світ у 1899—1901 роках, а також на ідиш (7 томів) — 1901 рік.

З початком першої світової війни письменник проводить велику громадську роботу: організовує для біженців школи, дитячі будинки.

Помер письменник у Варшаві 1915 року. Його

похорон, що супроводжувався антисемітськими витівками польських чорносотенців, перетворився у велику політичну демонстрацію проти царизму, національного та соціального гніту.

Творчість І. Переца в світовій літературі відома. Тому й не дивно, що саме його «Народні оповідання», в яких особливо яскраво вписано свідомість єврейського народу, ще на початку відродження української національної культури вирішили зробити доступними широкому загалу читачів видатний український поет, перекладач та літературознавець Микола Зеров і відомий видавець, театральний та мистецтвознавець Володимир Вайсблат (псевдонім Олександр Гер).

Якщо М. Зерова «Народні оповідання», певно, цікавили перш за все як літератора, то звернення О. Гера до творчості Переца невипадкове й закономірне: ще в 1908 році молодий випускник Гейдельберзького університету, який на той час працював в петербурзькій газеті «Дер Фрайнд», видав у київському видавництві І. Самоненка «Єврейський альманах», куди ввійшли твори багатьох єврейських письменників, з якими був особисто знайомий В. Вайсблат,— М. Мойхер-Сфарима, Ш. Аша, Д. Пинського, Шолом-Алейхема, а також три оповідання Переца з «Народних оповідань» — «А може, ще више», «Мати», «У підвальному поверсі»...

Про роботу над перекладом «Народних оповідань» (1920) пише в своїх спогадах «Життя, огранене в сонет» дружина М. Зерова Софія Федорівна: «... Частим гостем у нас був Володимир Наумович Вайсблат (псевдонім його був — Олександр Гер). Проста у спілкуванні, мила людина, з якою цікаво було поговорити. Разом із Зеровим вони перекладали оповідання Переца. Микола Костянтинович єврейської мови не знав,

і вони працювали так: Володимир Наумович перекладав із єврейської на російську, а Микола Костянтинович — тут же з російської на українську...»

Микола Зеров з натхненням взявся за роботу. Книжка вийшла тиражем 10000 примірників у найстисліші строки. Критика відразу ж гаряче відгукнулась на видання.

«Сім народних оповідань-легенд. Кожне із них — неначе діамант у намисті. При надзвичайній стисlostі — великий зміст, краса, художність. Автор учить, що найвищим в людині є борг, турбота про близнього і не рабство, а вічний потяг до волі, до кращого, нового життя. Переклад повною мірою вдався» (Київ, «Красная Армия», № 267 від 30 грудня 1921 р.).

«Євреї складають значну частину населення України. Скрізь і всюди доводиться нам вступати з ними в стосунки, але ми якось не цікавилися познайомитися з ними ближче. Нарід, що один з найперших з'явився на фоні всесвітньої історії, мав багату культуру, пережив стільки трагічних моментів протягом тисячоліть свого існування, повинен багато що виховати в скарбниці свого фольклору. Але як мало зроблено, щоб познайомитися з тою скарбницею...

Отже, треба широко вітати працю перекладачів «Народних оповідань». У цій книжечці подано кілька коротких оповідань. Запозичено їх здебільшого зі скарбниці єврейського фольклору. І на всіх них лежить глибокий сум одвічного страдника — народу. І цікаво й боляче перегортати сторінки його легенд, часто й дуже часто писаних кров'ю на скрижалах історії» (Полтава, «Голос Труда», № 208 від 10 грудня 1922 р.).

Знайомство В. Вайсблата із М. Зеровим відбулося дещо раніше, ніж їх поєднав переклад

оповідань І. Переца. В 1920 році вони разом видали «Антологію римської поезії», де Зеров перекладав з латині, а О. Гер був художнім редактором, в цьому ж році виходить збірник «Нова українська поезія». Зеров виступає в ній як упорядник, а Гер — знову художнім редактором. Пізніше вони теж зустрічались, навіть деякий час співробітничали в Українському науковому інституті книгознавства, який видавав журнал «Бібліологічні вісті». Потім почалися переслідування, репресії і тотальне знищенння української науки й культури.

Можна з певністю назвати видання «Народних оповідань», в яких поєднались культури — єврейська, українська і європейська, — літературним пам'ятником десятиліття (1920—1930) відродження й розквіту культури всіх народів, що проживають на Україні.

Так уже трапилось, що книжка, которую ви тримаєте в руках, була довгий час «під замком» як з причини «націоналізму», так і з причини приналежності до «космополітизму». В 30-ті роки такі речі карались повним знищеннем, але «Народні оповідання» все-таки збереглися, вижили, щоб довести майбутнім поколінням — гарантам миру є взаєморозуміння і взаємна повага між народами, доля яких тісно переплелась на цій землі.

Артур Рудзицький,
грудень, 1993 р.
Київ

СПОМИНИ ПРО ОЛЕКСАНДРА ГЕРА

У 1920 році вийшла в світ книжка з такою назвою: «Народні оповідання» І.-Л. Переца в перекладі М. Зерова і Ол. Гера.

Хто такий Микола Зеров — я тоді вже знате, а про Ол. Гера не знате нічого. Поступово, крок за кроком, почав дізнатись і про нього. Дізнатсья, що Олександр Гер — псевдонім, а справжнє його ім'я — Володимир Наумович Вайсблат. Дізнатсья, що вчився він у Німеччині, вивчав книгознавство та видавничу справу. Що тепер він працює в видавництві Всеукраїнської академії наук. Зустрів я його ім'я в «Шевченківському збірнику» 1924 р., де у вихідних даних стояло: «Художня редакція Ол. Гера», у збірнику були вміщені коротенькі примітки про художників, чиї малюнки були в збірнику.

Наступний етап: серед моїх друзів було подружжя Дроб'язків — Євген Антонович та Лія Наумівна. Виявилося, що вона — сестра Володимира Наумовича, з нею ми й пішли до нього. Мені тоді цікавила творчість Рільке. У Володимира Наумовича я знайшов монографію Рільке про Родена, яку він охоче мені подарував. Але несподівано натрапив я іще й на другий том монументального видання «Українські народні думи» Катерини Грушевської. Перший том у мене був, другий наказано було знищити, як націоналістичний. Збереглось кілька примірників — один належить мені — завдяки Володимиру Наумовичу. Дізнатсья я й про дружні стосунки, що єднали Олександра Гера з акад. Сергієм Єфремовим, Андрієм Ніковським та іншими визначними діячами української культури.

Знайомство з Олександром Гером належить до найсвітліших моїх згадок.

Григорій Кочур
грудень 1993 р.
Ірпінь

ТРИ ДАРУНКИ

I. Вгорі коло терезів

Колись, багато літ і поколіннів тому, десь упокоївся єрей.

Ну, що ж упокоївся єрей — вічно ніхто не живе — творять над ним обряд... ховають його по закону...

Після похорону син читає поминальну молитву, а душа летить вгору — на суд перед Всешишнього судію.

Приходить вона туди, і вже стоять перед суддею терези, щоб зважувати гріхи й добрі вчинки.

І з'являється оборонець небіжчика, його бувший янгол-охоронець і став з білим, як сніг, і чистим мішком у руках — праворуч од терезів.

І з'являється винуватець небіжчика, його бувший янгол-спокусник, і став з брудним та чорним мішком у руках — ліворуч од терезів.

В білому та чистому мішку — добрі вчинки, в брудному та чорному — гріхи. І висипав оборонець з сніжнобілого мішка на праву чашу терезів добрі вчинки — і пахнуть вони, як парфуми, і світяться, як зорі на небі.

І висипав винуватець з брудного мішка на ліву чашу терезів гріхи, і вони, не вам кажучи, чорні, як вугілля, і тхне від них справжня смола та сірка!

Стойте собі бідна душа, дивиться й дивується — ніяк не сподівалася вона «там», щоб була така ріжниця межі «добром» і «злом». Там, долі, вона часто не розріжняла їх, приймала одно за друге.

Стиль та орфографію перекладачів, в основному, збережено.

А тарілки на терезах качаються поволі — вгору і вниз, то одна, то друга. Стрілка вгорі дрижить, схиляється, то на волосок вправо, то на волосок вліво.

Тільки на волосок і то поволі!

Простий єврей без злих замислів, але й без саможертуви. Малі гріхи, але й доброчинність невелика. Дрібки, порошинки... Часом ледве скоплює їх око.

А проте, як подастися стрілка на волосок управо, з небесного лона чутно радість і веселощі; подастися — боронь Боже! — вліво, і пролітає сумне зітхання й досягає Святого Престолу.

А янголи сиплють помалу й уважно: дрібка за дрібкою, порошина за порошинкою.

Але вичерпується й колодязь. Мішки порожні.

— Вже? — питає служник суду, такий само янгол, як усі інші.

Добрий янгол і злий янгол вивертають мішки: нема нічого. Тоді підходить служник суду до стрілки подивитися, як вона стала — направо чи наліво.

Дивиться він і дивиться, і бачить таке, чого не було ще, одколи стоять земля і небо.

— Що так довго? — питає голова суду.

А служник, запинаючись, одповідає:

— Рівно!

Стрілка стойть якраз посередині!..

Гріхи й добрі діла важать однаково!

— Якраз рівно? — перепитують з-за столу

Всевишнього Суду.

Знову дивиться служник і одповідає:

— Якраз!

Дивиться суд небесний і після наради виносить такий присуд:

— Якщо гріхи не переважили добрих діл, не можна душу присудити до пекла.

І з другого боку:

— Якщо добрі вчинки не переважили гріхів, перед душою не можна одчинити брами раю.

А тому: має душа блукати.

Нехай літає вона між землею й небом, аж поки Господь не згадає про неї, не змилосердиться над нею та не покличе її до себе — з ласки своєї.

І служник бере душу і виводить її.

Тужить душа, скаржиться на свою недолю.

— Чого ти плачеш? — питаеться він у неї. — Не випали тобі радости і втіхи раю, так зате не зазнаєш горя і мук геєнни.

Але душа не дається на потіху:

— Краще найбільші муки,— каже вона,— як ніщо! Ніщо — це найстрашніше!

Пожалів її служник суду і дав пораду:

— Лети,— каже він,— душе, вниз і держись низько понад земними селищами...

— На небо,— каже він,— не дивись... Та й що ж бо побачиш ти на небі? Самі тільки зорі! А вони створіння ясні, але холодні, нема в них жалощів, не заступляться, не скажуть за тебе слова перед Господом...

Поклопотатися за бідну душу можуть тільки праведні в раю. А вони — слухай, душе, люблять дари, красиві дари. Таке вже,— гірко додав

він,— вдача теперішніх праведників. Літай же, душе,— сказав він далі,— низько понад селищами землі, приглядайся уважно, як там живеться та що робиться. А побачиш щось незвичайно гарне, красиве, лови його і підіймайся вгору; це буде подарунок праведним у раю.

І з дарунком в руках постукай і від моого імені говори з янголом, що при брамі. Скажи: я звелів.

— А як принесеш ти три дарунки, тоді сподівайся: одкриється перед тобою брама райської оселі. Праведні заступляться.

І говорючи так, він з жалістю випровадив її з неба.

II. Перший дарунок

Летить бідна душа низько над оселями землі й шукає дарів для праведних в раю. Летить та й летить над селами й містами, де тільки живуть люди, між огняними проміннями в спеку, в дощі — між краплями й струнами води, кінець літа — між срібним павутинням, що висне в повітрі, зимою поміж сніжинками; щопадають з високости... І все дивиться, все шукає.

А як побачить де єврея, то хутко-хутенсько підлетить і загляне в очі: чи не ладен він на саможертву ради Святого наймення.

Замріє десь огник кріз щілину у віконці, підлетить душа й погляне: чи не виростають в тихій оселі запашні квіти Господні — добрі, святі діла.

На жаль!.. Здебільшого відскакує вона і од очей, і од вікон — тремтяча, переляканая...

І коли так спливають місяці і роки, мало не до розпуки доходить душа. Міста стали кладовищами, кладовища під хліба поорано, ліси порубані, каміння набережне на пісок розмите, ріки тчуть іншими коритами, тисячі зір поспадали з неба, мілійони душ злетіли вгору, а милосердний Господь ще не зглянувся на ней, і незвичайно гарного вона ще не бачила.

І думає душа:

— Світ такий бідний, люде такі звичайні і такі сірі душою, добре вчинки такі дрібні... Де ж тут взятися «незвичайному»?.. Вік блукати мені бідній, забутій...

Та ледве помислила вона так, як червоне полум'я ударило її в очі. Серед темної морохливої ночі — червоне полум'я.

Озирнулася вона: з високого вікна виривається полум'я.

Розбійники напали на багатія, розбійники з масками на обличах. Один держить смолоскип і світить; другий стоїть коло горла багатиря з блискучим ножем і все повторює йому: «Тільки поворухнешся, жиду, кінець тобі: ніж пройде наскрізь!» А решта одбиває скрині та комоди й грабує.

А єврей стоїть перед ножем і дивиться спокійно.

Не порушаться брови над ясними очима, ані одна волосина його білої по пояс бороди не ворухнеться... Не його добро! «Бог дав, Бог взяв,— думає він,— нехай благословенно буде його святе Ім'я!» «З цим не родяться і в труну з собою цього не візьмеш»,— шепочуть його бліді уста.

І він спокійно дивиться, як одчиняють останню шухляду останнього комода і витягають звідти мішки з золотом і сріблом, мішки з

камінням дорогим та дорогим начинням — і мовчить...

А може, він зовсім одрікається од свого добра, щоб не було гріха грабіжникам?

Але раптом, коли злодії добралися до останньої схованки і витягли звідти маленький мішечок, останній, найпотасмніший, він забувається, тримтить, його очі поломеніуть, рука простягається, щоб оборонити. І хоче він крикнути:

— Не займайте!

Але замісць крику близкає червоний промінь крові — ніж зробив своє...

Це кров серця, і окропляє вона мішок!

Він падає. І хутко розбійники рвуть мішок — отут-то буде щонайкраще, щонайцінніше.

Але вони тяжко помиляються; задармо пролили вони кров: не срібло і не золото, не дороге каміння лежало в мішку — нічого такого, що дорогим та цінним уважається на цім світі!

Там було трохи пороху, пороху з святої землі для могили... От що хотів урятувати багач од чужих рук і очей і що окропив своєю він кров'ю...

Вхопила душа скривлену грудку святої землі і з нею явила перед небесною брамою.

І перший дар було прийнято.

III. Другий дарунок

— Пам'ятай,— крикнув у слід янгол, зачиняючи за душою браму,— ще два дарунки.

— Бог допоможе,— з надією мислить душа і з радістю кидається вниз.

Але радість її згодом потьмарилася. І знову минають літа за літами, і нема незвичайних діл.

І знову посідають її смутні думки.

— Живою криницею вибився світ з Господ-

ньої волі і тече, і тече все далі в віках. І що далі тече, тим більше землі й пороху вбирає в себе. Все мутнішою й бруднішою стає вона; менше дарунків знаходиться в ній для неба. Дрібнішають люде, дрібнішають добрі вчинки, непоказніші стають гріхи: діл та вчинків і оком не вхопиш.

«Коли б Господь,— думає вона далі,— звелів одразу зважити добрі вчинки й гріхи всього світу, то й тоді стрілка на терезах ледве закачалась би, ледве-ледве затремтіла б. І світ так само не може — ні вгору, ні вниз... І він блукає межи ясним небом і темною безоднею... і оборонець з винуватцем вічно боролися б, як боряться тут світ і темрява, тепло і холод, життя і смерть.

Дрижить світ і хитається, і не може ні знятися вгору, ні впасти додолу, і тому вік будуть весілля й розлуки, родини і похорон, банкети і поминки, любов і ненависть... вічно... вічно...»

Раптом почулися звуки сурем і тулумбасів...

Глянула душа вниз — німецьке місто (розуміється, середньовічне); різокольорові дахи з заланами оточують плацу перед магістратом і різноманітною, перисто-одягненою юрмою гуде весь майдан; повно голів по вікнах; люде лежать скрізь на дахах, дехто забрався верхи на балки з-під покрівлі й балкони, виповнені людьми...

Перед будуком магістрату стоїть стіл, вкритий зеленим сукном з золотими китицями й бахромою. За столом сидять члени магістрату — райці — в оксамитових убраних, з золотими застібками, в соболевих шапках і білими перами на бриляントових запонах, і на почесному місці сидить сам бургомістр. Орел витає над його головою. Остронь — зв'язана жидівська дівчина; поблизу десять слуг ледве стримують дикого коня. Бургомістр встав і, тримаючи в руках вирок

обвинуваченої жидівської дівчини, звертається до люду:

— Ось ця жидівка, ця жидівська дівчина, вчинила тяжкий злочин; такий великий злочин, що сам Господь, як не велике його милосердя, не міг би їй простити.

Вона вибралася тайком з гетто і пройшлася в останнє наше велике свято по наших чистих вулицях...

Безсоромними своїми очима заплямувала наш святий похід і зганьбила святі наші образи, що їх несли ми з побожними співами і звуком сурен по вулицях.

Своїми проклятими ушими вона набралася співів наших невинних білоубrаних дітей і брязкіт святих тулуумбасів. І хто знає? — може, нечистий, нечистий диявол, взявши на себе образ жидівської дівчини, дочки проклятого рабина, діткнувся нашої святині і опоганив її!

Чого бажав він, диявол, в цім прекраснім образі? Бо ж не можна пересчити: вродлива вона, вродлива, як тільки може бути диявол. Погляньте тільки на її зухвало-промінні очі з-під лагідно спущених повіків... Погляньте на алебастрове обличчя, що за довге сидіння в острозі тільки поблідло, але не потьмарилось. Погляньте на її пальці, її тонкі довгі пальці на руках — сонце світить крізь них!.. От чого бажав диявол. Він хотів одтягти душу од побожного екстазу під час походу... І йому пощастило!.. Погляньте, яка ж красуня! — скрикнув лицарь, син однієї з найшляхетніших наших родин... Цього було вже занадто. Вояки з списами завважили й схопили її. Він навіть не пробував опиратись, цей диявол. Та й як же: вони були чисті, омиті з гріхів, і він не мав влади над ними...

І от до якої кари присудили ми диявола в образі жидівської дівчини. Ми ухвалили:

Прив'язати її за волосся, за її довгі диявольські коси до хвоста ось цього дикого коня...

Нехай біжить кінь і тягне її по вулицях, яки-

ми ступала її нога, всупереч нашому святому закону...

Нехай кров її обризкає й омис те каміння, яке запоганила вона своїми ногами!..

Дикі вигуки радошів вирвалися з усіх уст довкола. Коли ж хвиля радости впала, тоді спитали

засуджену на смерть: чи немає в ній якого останнього бажання?

— Єсть,— одповідає вона спокійно,— кілька булавок прошу я!

— Вона збожеволіла од жаху! — думають члени магістрату.

— Ні,— з холодним спокоєм одповідає вона.— Це єТЬ остання моя воля й бажання.

Волю її було виконано.

— Тепер,— наказує голова суду,— в'яжіте її...

Підходять вояки з списами і тремтячими руками прив'язують довгі коси робинової дочки до хвоста дикого коня, якого ледве-ледве могли втримати.

— Розступися! — наказує голова суду юрбі на майдані. Починається метушня. Люд розступається, тулиється до стін. І всі підводять руки, в кого — батіг, в кого — лозина, в кого — хустка, всі лагодяться гнати дикого коня; у всіх затаєне дихання, горять обличчя, очі блищають.

І серед метушні ніхто не помічає, як засуджена помалу нахиляється і приколює край своєї одежі до ніг, глибоко-глибоко всажуючи шпильки в тіло — щоб не оголилося воно, коли кінь потягне її по вулицях...

Помітила це тільки мандрівниця-душа.

— Пустіть коня! — дав наказ голова суду. І слуги одскочили од коня. І враз вирвався він. І враз вирвався з ним крик із усіх уст. Миготять, свистять в повітрі нагайки, лози й хустки, і дико — переляканий мчить кінь по базару, по вулицях, провулках, геть, геть із міста.

І душа, мандрівниця, вже витягла скривавлену шпильку з ноги засудженої й знялася вгору.

— Всього ще один дар! — потішає її янгол, що при брамі.

IV. Третій дарунок

І знов в долину летить душа, тільки ще один дар їй потрібний!

І знову минають місяці й роки. І знову розпуска повиває її. «Світ,— думас вона,— став ще дріб'язковіший. Ще дрібніші люде, ще дрібніші вчинки... як добре, так і зле».

А одного разу вона подумала:

— Коли б Господь, нехай благословенno буде Його ім'я, надумався коли-небудь зупинити і кінець кінцем судити весь світ, як він єсть, одразу. І став би, з одного боку, оборонець та й почав би сипати з мішка дрібки й порошинки, а з другого боку — винуватець став висипати свої піщинки та крупки, то це довго тяглося б, так довго, аж поки спорожніли б мішки... Так багато дрібних діл, так багато...

Ну, а коли б мішки спорожніли, що тоді?

Стрілка, напевне, стала б по середині!

При таких дрібних ділах, при стількох дрібничках нішо не може переважити... Та й як переважити?

Ще соломинка, ще пір'їна, ще порошінка і ще піщинка...

І що зробив би Господь? І що присудив?

Знову — хаос? Ні, гріхи не переважають добрих вчинків...

Спасення? Теж ні,— добре вчинки не переважають гріхів...

Так що ж?

Іди далі,— сказав би Господь.— Літай знову між пеклом і раєм, любов'ю й ненавистю, слізами жалю й парою крові, між колисками й трунами... Далі... далі...

Але мандрівній душі суджено було порятунок. Од прикрих дум відкликав її гук барабану.

Де вона, коли?

Вона не вгадає ні місця, ні часу...

Тільки майдан перед в'язницею бачить вона.

По залізних гратах, по маленьких вікнах
протягліся, граючись, промінці сонця. Переходить додолу на ~~бачити~~ прихилених до стіни рушниць. Солдати дістали до рук пруття.

Двома довгими рядами поставили їх: будуть гнати «крізь лави».

Кого?

Якогось жидка, в ~~жорваній~~ сорочці на виснаженім тілі, з ярмулкою на півоголій голові.

От його виводять.

За що присуждена йому така кара? Хто знає? Давні то діла! Може, за крадіжку? Може, за грабунок або розбишацтво. А може, й накле...

А солдати посміхаються й думають: «Для чого нас нагнали й поставили стількох? Та ж він і половини не знese!»

Але от штовхнули його між ряди. От він іде... І він іде прямо, не спотикається, не падає. Приймає удари і виносеТЬ їх.

Лють розбирає тоді солдат, він все ще йде! Він іде!

І пруття свистять в повітрі, як чорти, оповивають тіло, як змії. І кров з виснаженого тіла близкає та й близкає, не перестає близкати.

— У-а! У-а!

Раптом один солдат влучив надто високо і збив засудженному ярмулку. Через кілька кроків це завважив засуджений. Він робить рух, ніби обмірковуючи, й рішуче йде назад: він не піде з непокритою головою! Він вертається до місця, де лежить ярмулка, нагинається і підіймає її і знову йде далі — спокійний, облитий червоною кров'ю, але з ярмулкою на голові. І так іде, поки не падає.

І коли він упав, підлетіла душа й скопила ярмулку, що коштувала стількох зайвих прутів, і полетіла з нею до брами неба.

І третій дар так само було прийнято.

І праведні заступилися за душу: брама раю після трьох дарунків розчинилася перед нею.

І з високого престолу було сказано:

— Справді, прегарні дарунки, на вдивовижу гарні... Користі з них нема, для вжитку не годяться, але для прикраси — яка роскіш!

«ВВАЖАЙ, ІЗРАЕЛЮ!»

В Томашові — маленькім польськім містечку, що стоїть на галицькому кордоні,— одного прегарного, ясного дня з'явився молодий хлопець-бідар, про якого ніхто не знав, звідки він, хто він, де днює він і де ночус і який тільки коли-неколи приходив і просив їсти.

Ну, що ж — «всякому, хто простягає руку» — треба дати. До того ж, і хлопець не брав нічого — ні грошей, ні страви, тільки сухий хліб. Тому й поготів не годилося розпитувати: їсти хочеться всякому живому створінню. А проте люди завважили, що хлопець якийсь чужий. Очі його, здається, дивляться далеко-далеко, а що в нього перед носом, того він не бачить; його вуха постійно рухаються, так, як у декого брови, ніби він якісь голоси ловить у повітрі,— хоча б навколо було тихо, як у домі молитви перед звуком сурми. І тому, що він ніби бачить і чує так далеко, він раз у раз задуманий. Коли його питаютъ про щось, він прокидається, ніби душу його покликали з того світу. І коли одповідає він, то говорить «так» або «ні»; інакше — заплутається у власних словах, як у сіті, на чолі виступає піт, і нібито не сила йому возволитись.

Траплялось часом, що якийсь господар чи господиня надумаються використати хлопця — послати його до якогось в тій або іншій справі. Тоді він пропадав на кілька день, а потім приносив відповідь несподівану й непевну. І все те — крий, Боже! — не через лінощі, а через свою задуманість.

— Ну що, застав ти такого-то дома (того, куди його посылали)?

— Тільки сьогодні.

— А досі?

Виявилось, що, йдучи до тих, куди його послано було, він надибав по дорозі мишенятко. Мишенятко жалісно попискувало, мабуть, не могло натрапити в свою нору... А далі до нього озвався згори якийсь птах, і він поспішив за ним — і таке інше,— отже, тільки сьогодні прийшов він туди, куди йому було треба. Йому одповіли... але що відповіли йому, він або забув, або перепутав, або, може, і з самого початку не зрозумів; і все вийшло якось навиворіт... І наївно посміхаючись, простягас він суху руку за шматком хліба — за всі ці дні у нього нічого не було в роті.

В бідному містечку, де довгими літніми днями робити нема чого, сидять господарі коло вікон, позіхають, поглядають на базар,— а ну ж чи не трапиться хоч там чогось вартого уваги. Отак стоячи коло вікна, побачив один господар зайшлого і вбогого хлопця і покликав його до себе — робити все одно нема чого, всі мухи половлені й передушені; ну, так він почне його розпитувати.

— Зайди лишень, хлопч, до хати.

Але юнак похитує головою: він не хоче.

— Чому?

— Так,— говорить він.

Засміявся хазяїн, не лінується, виходить з хати до хлопця, сідас на порозі й починає:

— А як звати тесбс, хлопчс?

— Як мене звати? — повторює за ним юнак.— Аврам! Здається, що Аврам? Так, Аврам!

— Як? Ти не певен?

Ні, він ніколи не знає напевно, хіба можна бути певним? Так багато на світі такого, що тільки здається. Сміється хазяїн.

— А прізвище твоє як?

Але щодо прізвища хлопець не має ніякого поняття. І він наївно перепитує, нсвжс й воно потрібне.

А хазяїн йому говорить:

— Авжеж! Аврамів може бути багато, легко переплутати...

— Ну, так що?

— А чий ти єсть, хлопче?

— Пан-отців.

— А як звати твого пан-отца?

— Так Отцем і звати.

— А де ж живе твій Отець?

— Там, де і твій живе! — І Аврам підносить палець вгору, показуючи на небо.

— Молодець удався, що й казати! — посміхається хазяїн і знову питает:

— А другого батька в тебе немас?

— Нема.

— А мати?

— Хіба треба?

Сміється, за боки береться хазяїн, а хлопець питает:

— Я можу іти?

— Зараз, зараз! — одповідає господар, розстаючи од утіхи: — А звідки ти прийшов, такий розумний?

— З села.

— А як звуться те село? Де воно?

Цього хлопець не знає.

— А далеко звідси?

Далеко. Він ішов, і йшов, і йшов...

І юнак стільки разів повторює слово: «йшов»,

що вже й язик в нього заплітається, і тоді він кінчає: «і ще йшов!»

— Скільки днів і скільки ночей?

Він не рахував.

Надумався господар спитати:

— А молитися ти вмієш?

Молитись?! Хазяїн повинен був пояснити йому, що то значить: «молитись». Аж по дев'яти мірах хазяїнової мови, догадався хлопець, що «молитися», то значить: розмовляти в Отцем.

— Атож, атож! — ствержує хазяїн, і йому здається, що в нього, в середині все перевертається од сміху.

Юнак знає молитву: «Вважай, Ізраелю!».

— А хто навчив тебе?

І юнак оповідає, що коли він ішов до містечка лісом, зустрів він одного дуже старого чоловіка. І той чоловік сказав йому, хто його Батько, і навчив з ним розмовляти, а саме говорити: «Вважай, Ізраелю!..» І хоча він не розуміє, що то говорить він Отцеві, але той дід запевнив його, що Отець ці слова розуміє, і вони подають йому втіху.

— А коли ж ти говориш з Отцем?

— Двічі на день.

І при тому він грас.

— Ти грасш? На чому?

— А на чому трапиться.

На селі він грав на травинках, на аїрі; потім його навчили робити сопілки, і він грав на сопілці... В містечку йому подаровано череп'яного свищика, так він на ньому свистить.

— Ну, а коли б тобі, наприклад, подарували скрипку?

• Очі Аврама поломеніють: Ах, як би він бажав мати скрипку, таку, як у містечкових музик, а

надто оту велику скрипку, що її носять на ремінному пасі. Ах, як би він грав!

— Страйвай лишень,— все жартує господар-слідчий,— може, тобі й куплять такий струмент. Тільки покажи ти раніш, що ти уміш.

Хлопець виймає з пазухи череп'яного свищика й свистить.

І як він свистить, на піднебесі починається якесь метушиння, пташки злітаються зграями, шугають довкола, в вишині, а юнак, поглядаючи вгору, посміхається їм. Далі знову ховає свого свищика. Господар проте голови не підіймав і всього того не бачив. Але на свист виходять з дому господина, за нею служниця; до вікон наближаються дві молоді пари; всі виглядають. Хочеться господарові показати своє уміння розпитувати, і він знову говорить до хлопця:

— А чим ти жив у лісі?

Він жив грибами. А так принаймі знається на грибах!

— А раніш, на селі?

— Тим, що люде давали.

— Хто давав?

— Селяне, селянки, навіть піп і шинкар.

— Що ж вони тобі давали?

І хазяїн затаїв віддих. От тут, як шило з мішка, виявиться неправовірність хлопця.

А хлопець наївно одповідає, що давали всього: і капусти, і борщу, і м'яса, і хліба, але він їв самий хліб, решту він брав і розкидав пташкам.

— А чому ж самий хліб?

Так. Він любить самий лише хліб, нічого іншого він не любить.

Про те, що він єсть, його спитав і дід у лісі. І коли він сказав, що він єсть самий хліб, той дід сказав, що любить його за те. І він нагоролив його, навчив розмовляти з Отцем, і діда того він

так любить, так любить. І так поважно читає він: «Вважай, Ізраелю!» тому, що так велів йому дід...

А хазяїн все веде свій допит:

— А коли б той дід наказав тобі красти?

Він би крав!

— А грабувати?

Він би грабував. Але він ніколи не накаже такого. Він добрий, той дід...

— Але все-таки, коли б дід наказав тобі вбити людину?

Він убив би.

— І ти б не побоявся свого Пана-Отця?

— А чого ж я маю Його боятися?

— Він може покарати.

І в перший раз лице юнака усміхнулося.

— Жартуєте: Отець не карає.

На той час покликано до передвечірньої молитви. Хазяїн пішов до школи, щоб у перерві між передвечірньою й вечірньою молитвою розказати, як розумно допитував він юнака.

Ця розмова, мабуть, довго була б для містечка подією, коли б не інша пригода...

Містечкова громада мала свого оркестра: дві скрипки, флейта, кларнет, тулумбаси, а до всього того, як водиться, контрабас. Бідний оркестр, грає на жидівських заручинах та весіллях, збирає копійки в Пурим і Хануку; а часом, як усі інші оркестри розібрани, його запрошують грati на балі до дрібних панків. Особливої премудрості музики не виявляють.

І от сталася така пригода. Зимового досвітку однієї п'ятниці вертається оркестр з панського балю. Всі йдуть веселими ногами; випили мало не натщесерце, а як християнської страви їсти не можна, то закусували самим хлібом. Ідуть всі на

різно, наспівують, кричать, сперечаються. Контрабас, що несе найтяжчого струмента, волочиться позад усіх, ледве виволікає ноги з глибокого снігу — він уже старий і слабосилив. Як не кричить він, як не просить, як не благає, щоб не бігли од нього, ніхто не слухає. Весь натовп бреде народріб, жартують, перекидаються лайливими словами: ніяк не можуть розділитися грішми. До того ж, сказано вже, усі не зовсім тверезі... А тим часом розгулялася негода; повіяло снігом... Люде наддали ходу; вітер проторезив їм голови — вони побігли. Добравшися до містечка, всяк поспішав до своєї оселі, упав до ліжка і заснув, як мертвий. Але довго спати не довелось: бас не прийшов до дому. Метнулася його жінка по музиках, голосить, тягне з постелі: де чоловік, де мій чоловік?!

П'яні від вина, приголомшені сном, музики доходять до свідомості, догадуються, в чім справа; жах розбирає їх — побігли шукати баса; а тут ні дороги, ні стежини — всюди білий рівний-рівний саван — свіжий невинний сніг. Як тут знайти, де лежить бас.

Так і вернулись ні з чим. Одна тільки надія, що, може, бас догадався і потрапив до якогось фільварка.

Минає день і ще день. Мороз подався, сніг напіврозстав; і от у п'ятницю, саме як люде йдуть до лазні, поїхали до містечка і спинилися на базарі селянські сані, на санях замерзлий бас. Небіжчика зразу ж обмили і поховали до вечора, ледве управились до суботи... боялись, що дізнаються і різатимуть.

На другий день удова не дає в школі розпочати читання Тори: п'ятеро маленьких гробачків зсталося після баса. В суботу ввечері — збори. Кличуть музик. Але вільних прибутків громада

не знайшла: порішили, щоб музики обходились без баса, а вдові виплачували його пай; але музики кричать: «Ні! Незгода!» Оркестр без баса — та це ж зовсім не оркестр. На жидівських святах, за дозволом громади, ще можна було б обійтись, але пан без баса і до танцю не стане. Рабин почав доводити, що рятунок єврейської душі важливіше панського танцю, але музики завважали, що рабин — нехай вибачає — в музиці їм не указ. Піднявся гвалт, крики, зухвалиство!

А тим часом господар, що так мудро допитував хлопця, ударив рукою по столу.

— Тихше, панове громадо!

Він має готову пораду: він має хлопця, що дуже охотиться грati на контрабасі і напевно вміє. Нехай видадуть за нього вдову,— то й вовк буде ситий і вівці цілі; до того й громаді все це не стане й копійки...

Дуже можливо, що господар гадав тільки пожартувати, але рабин і громада з одного боку, музики — з другого ухопилися за цю пораду, як той, хто тоне, за дошку. Вдова погодилася, хлопець Аврам так само. І того ж таки місяця справили весілля.

Так несподівано придбав Аврам жінку, п'яте ро дітей зразу і баса з смичком.

З жінкою він живе в згоді: додому він не з'являється, ночує за дверима; цілими днями десь пропадає. Хіба трапиться в містечку свято або баль у пана,— тоді він грає. Дойме його голод, постукає до жінки в вікно, подасть вона окраєць хліба, і він знову щезне, аж поки не захоче їсти. Допитують басиху сусідки, як їй живеться. Сміється: краще і не треба! Чого ще бажать їй, старій жінці? Він не їсть, не п'є; поганого слова їй не скаже; з оркестром рахується вона,

його заробіток видають їй на руки... Чого ж їй не стає?

І Авраму, очевидно, теж добре. Спочатку він сильно терпів від музик: він ніяк не попадав в такт, бас грав своє. Музики вже й грать перестануть, а Аврам поважно веде свою партію, ніби приграє якомусь іншому оркестрові, що грає десь далеко-далеко і що чутно його тільки йому самому. Але з часом до цього звикли. Коли грали в панів, то вже знали, що робить: коли п'єса кінчалась, хтось з музик хватав за смичок і підтримував. А на єврейських весіллях, то іноді зумисне попускали Аврамові грати, а гості сміялись. Так і веселили добрих людей, особливо за великою вечерею!

Громада, звичайно, була задоволена з Аврама. Тихий, чистий, сидів він завжди лицем до стіни, спиною до людей, щоб ненароком не глянути на жінку... На весіллях нічого в рота не брав: у нього свій шматок хліба з собою. Ніхто не бачив навіть, коли він його їв; крім того, він цілий рік заступав обов'язки синагогального стукача.

А це тому, що він мав звичай тричі на день грати на басу своє: «Вважай, Ізраелю!» Вранці, як сонце сходило, ввечері, як воно заходило, і опівночі. Удосвіта і ввечері він грав на луках за містечком, а опівночі на базарі. І звуки його баса розплівались в мовчанні матері-ночі, вривалися через ворота, двері та віконниці, у хати й серця. І в цих звуках було щось наївно-глибоке, і ті, кого не будив молоток синагоги, і ті навіть прокидалися од звуків — бу-бу, буу-буу! І мимоволі підіймалися люди з ліжка для служби Господу, світили свічі і поспішали до опівнічної молитви.

Іншого разу, бувало, панок кидав свою панну перед танцю, підбігав до Аврама і драв його за

пейси за те, що грає не в такт; громадяне на святах сміялися з Аврама, але весь рік, як прокидалися од його контрабаса до опівнічної молитви, зітхали і говорили:

— Немудрий він, бідолаха, але в його звуках щось є, щось повинно бути.

А дехто додавав:

— Бідна, німа душа. Хоче промовити до Господа, і нема в неї іншої мови.

Одного разу відбулося в Томашові знамените весілля, таке весілля, яке буває раз на сто літ. Та й справді! Старшина люблинської громади видавав свою дочку за сина краківського рабина, а Томашів якраз на півдорозі між цими двома містами.

Люблінський старшина бажає ушанувати краківського рабина, нехай знає він, з ким поріднився.

Наказав викотити з льоху бочку червінців на весільні видатки і наперед послав людей до Томашова, щоб приготували все по-королівськи, так, як воно й личить люблинському багатієві старшині, якому випала честь посвячитися з краківським рабином.

Приїхали люблинські люде до Томашова і — перше діло — почали шукати місця для весілля; будуть гості з Люблина, з Кракова та й місцевий, томашівський люд. Понаїздять багатирі, домовиті господарі, славетні люде, учені, рабини й судді...

І три оркестири будуть грати. Люблинський оркестр, краківський оркестр, та й томашівці не хотять поступатися.

Осторонь, мало не за містечком, стояла величезна шопа, де взимку сушаться купецькі дрова, — тепер вони на Вислі й пливуть до Гданська.

Найняли люблинські люде ту шопу; як Ноїв ковчег завбільшки, наказали розмалювати її знадвору всякими картинами, оббили її з середини, як кушу, дорогими килимами, розставили столи з одного кінця ковчега до другого, окремо для чоловіків і окремо для жінок, прикрасили стіни шанделями й паперовими ліхтариками — то-то роскіш для сорока десятків гостей. І входи поробили; окремо для жінок, окремо для служників, окремо для музик, а посередині великі ворота, з вінцем Тори угорі — для краківського рабина і інших гостей...

І день весілля прийшов. Гости все їдуть та ідуть; розташовують їх по хазяйських домівках. І всяк уважає те за найбільшу честь для себе і поступається гостеві найкращою кімнатою. А коли гості сіли за велику вечерю, коли свічі порозгорялися в шанделях та паперових ліхтарнях, коли засяяло дорогоцінне каміння в сережках та на чолах у жінок, тоді ковчег виповнився світлом святої Тори — краківські та люблинські учені; томашівські — посередині... А на чолі зібрання — краківський рабин.

З'явилася ціла лава служників з рибою на великих полумисках; задзвеніли срібні ножі та виделки; чути гомін за жіночим столом; спливає він в учену розмову за столом краківського рабина — і все те уривається з голосною «веселою» музикою... Три оркестри!.. Грім іде, дрижать на радощах огники по столах і кругом — по стінах; а краківський рабин обперся на спинку свого крісла і п'є втіху.

Він був великим знавцем музики...

Од «веселої» музики перейшли на «валашську», навіть не перейшли, а перепливли — такий непомітний був перехід — тече, пливе валашська мелодія. Грає краківська скрипка, словами

промовляє, розкриває серця й западає в них... І три оркестри підтримують її.

І здається, ніби вода тече, ніби Висла та розлилась, сяє і колихається, гомонить і трептить на честь нареченого і нареченої, на честь краківського рабина і дорогих гостей; а над рікою літає диво дивне — літає пташка, грає-співає солодко-солодко, на голос тихої та сумної молитви. Раптом переривають її вигуки, високі й радісні звуки, і знову спадають до тихої сумовитої молитви: — правда, радість велика, але ж не можна забути про вигнання, про блукання Шехини... — та й знову вигуки радощів: все-таки — таке весілля, збір таких учених, і краківський рабин на чолі!.. (компонував музику люблинський кантор...)

І раптом оркестр підіймається високо-високо, всі струменти грають, все голосніше й голосніше, вгору, вгору, ніби переходять з одної ступені до другої, все гуде, все танцює, все сяє, і раптом усі уривають... ніби струни на всіх струментах відразу полопалися... Тихо, і серед тиші чутно тільки: «Бу! бу! бу-у!»

Один Аврам грає далі; всі очі обернені на його плечі,— тихо, ніхто й бровами не рушить, тільки Аврамова рука ходить і тягнеться і веде за собою смичок:

— Бу, бу, буу, буу!..

Це — музики нарочито підстроїли таку штуку, щоб розсмішити гостей...

Але їм не пощастило.

Дивляться музики і ждуть, що от-ото приснуть усі сміхом, але всі дивляться на Аврама, переводять очі на краківського рабина; в його присутності ніхто не посміє сміятись. Обличчя збираються в зморшки, кривляться губи, сміх

випирає з очей, але глянуть на краківського рабина і ждуть. А краківський рабин сидить, обперся високою хутряною шапкою на спинку свого крісла, брови нависли над очима,— чи не задрімав він, краківський рабин?

А бас все виводить:

— Бу, бу, буу, буу!..

Моторошно стає людям.

І раптом всі очі перебігають до краківського рабина, до середніх воріт.

За ворітъми гомін, чутно кроки.

Служники підбігають, одчиняють ворота і, перелякані, кричать:

— Ні, ні! Для вас, для старців, буде окрема вечеря!

Ясно, що бідарі хотять увійти. Краківський рабин підводить очі, хоче щось сказати; мабуть, накаже пустить, що ж має він робити?

Але тієї ж хвилини в воратах з'являється дід, у подраному каптані, з розпатланими сивими пейсами й бордою, старець, як усі старці, але очі глядять з величністю короля і рухи руки — королівські. Перелякані служники відступають перед його поглядом; неохоче, з великою пошаною одчиняють ворота; він має рукою, і вони несамохіт розступаються і дають дорогу...

І дід в лахміттю старця з старців, але з королівською поставою і поглядом, увіходить в ворота, за ним цілий натовп старців. Він доходить до середини шопи і там зупиняється, за ним довгою лавою стає старечча братія. Всі вражені, всі дивляться мовчки.

Краківський рабин теж мовчить. Тільки Аврам веде своє; і всім видно, як дрижить його зігнута спина, як рука водить смичком взад і вперед, і бас зворушливо й поважно стогне:

— Бу, бу, буу, буу!

І старий король в старечому лахміттю за кілька хвиль одкриває свої уста — гості нахиляються наперед, через столи, інші то зовсім виходять з-за столів, але без гуку, навшпиньках, ніби магнітом тягне їх до старечих уст, до тих уст прив'язані всі очі.

І старець говорить одно слово: «Північ!..»

— Рабине з Krakova! — каже він далі.— Аврам грає на опівнічну молитву. Ви не вірите, краківський рабине, так ви почуєте. Ради високої чести — почути, як Аврам грас на опівнічну молитву, судилося вам, щоб ви засватали за свого сина дочку люблинського старшини і щоб Томашів був вам на півдороги. Ради вас почуточі і інші, але не всі так, як ви. Ви знастесь на музиці.

— Бу, бу, буу, буу! — грасє свосі Аврам. А на товп, захоплений, ніби заворожений, мовчить. І дід-старець підіймає праву руку, подає знак дахові, і дах розійшовся, півдаха направо, півдаха наліво, як крила кущі.

Показується небо,— зорянє, яскраве небо. Над дахом, що розійшовся, пливє місяць. Тихо проплив він. І от як він проплив; старець ще раз підносить руку, і розверзається небо. Пливє на висоті море самородного світла, і в цьому світлі, що тримтить і хвилює, чутно, як співають і грають — то хори небесні творять опівнічну молитву; янголи-співці співають, янголи-музики грають, і всі ведуть одну мелодію, і бас Аврама приграє їм, впливе в одному співі світла, що колихається, і підіймається, і дрижить в високості.

І в тремтінні застигли всі гості.

І ще подав знак старець, і замкнулося небо; припинилася гра; зорі пливуть, і моргають, і дрижать, немов від тихої та сумної радости...

І ще один знак подас старець, і обидві половини даху спадають знову і змикаються. Всі закам'яніли, сидять, ледве дихають, тільки бас Аврама все тягне:

— Бу, бу, буу, буу!

І раптом смичок і бас випадають йому з рук. Він встає, повертається лицем до люду й починає: «Вважай, Ізраелю, Господь Бог наш, Господь єдиний!..» І проказус це на той самий мотив, що грали в небесах.

Скінчив і впав непримітний...

Дід підхопив його.

— Віднесіть його до богадільні,— наказав він слугам.

Слуги взяли його й винесли...

— Рабине з Krakова! — сказав дід після того, як Аврама винесли,— не на весілля приїхали ви, а на похорон.

Аврама покликано до небесного лона, там не ставало баса...

І дід щез з усіма старцями...

Так воно й сталось.

Аврам-бас другого ж дня вранці упокоївся у домі молитви, і краківський рабин з усіма гостями були на похороні.

А старець той, як повідають, був сам ребе Лейб-Сорес...

Дуже можливо...

ДИВА НА МОРИ

В землі Голляндії, в напіврозваленій хатині на березі моря, так само жила «німа душа» — єврей-рибалка Сатя. Ім'я те може було дано по його прадіду Саадії, але він про те не знати. Він взагалі мало що знати про євреївство. Споконвіку рибалка, він дні й роки пробував на морі. Всього одним-одна єврейська сім'я серед багатьох неєврейських... що він міг знати? Сатя ловить рибу, його жінка плете волоки та порається по хазяйству, малі діти качаються по піску та шукають бурштину... Тож коли виїде Сатя на море та почнеться буря і небезпека почне грозити рибалці, то ні сам він — на морі, ні його сім'я — дома — не вміють навіть «Вважай, Ізраслю!». Сатя мовчки поглядає на небо; його жінка рве на собі волосся, кидає розгнівані погляди вгору, до розгніваного темного неба, а дітипадають на пісок і разом з іншими дітьми волають: — «Санта Марія, Санта Марія!»...

Та й звідти їм було знати більше? Пішки ходити до сусідньої громади — далеко. Їздити сім'ї, що ледве заробляє на хліб, — незмога. Та й море до того ж держить при собі... Батько Саті, дід Саті і прадід його загинули в морі. Але таку вже силу тайтъ воно в собі, те море: воно — найстрашніший ворог людини й дуже часто лукавий ворог, і все-таки його люблять, і тягне до нього людину, немовби магнітом. І не можна одіратись од нього: і хочеться жити на ньому, і загинути в ньому.

Один тільки єврейський звичай заховала сім'я — Судний день, Йом-Кіпур.

Напередодні Судного дня рано-вранці вибиралася найбільша рибина. І вся сім'я йшла з тією рибиною в город і oddавали рибу громадському різникові, в якого і розговлялися після посту.

Весь Судний день сім'я перебувала в Голляндській молитовні, прислухалася, як хор співає, як орган грає, як кантор щось говорить по-своєму... Розуміти вони не розуміли ні единого слова: дивилися тільки на Святу скинню та на проповідника в вишитаній шапці, коли золота шапка вставала, і вони вставали, і коли золота шапка сідала, сідали й вони. Инколи, бувало, задрімає Сатя од утоми, тоді сусід ліктем будить його, коли треба вставати. З цього й складався весь їх судний день. Що це день Небесного суду, що риба в воді тремтить і що на небі робиться, про те Сатя не знат. У нього просто був звичай: в Судний день слухати хор і орган, не ївші після «ключової» молитви (він навіть не знат, що ця молитва називається «ключовою»), ішов він до різника вечеряті... Сам різник знат теж небагато, мало чим більше од Саті. На те й Голляндія!

Зараз же по чорній каві його жінка й діти вставали, прощаючися з різником і його родиною і, побажавши одно одному щастя в новому році, йшли пішки вночі до моря. Не «додому», говорили вони, а «до моря».

— Як же так? Та ви ж города ще не бачили? — говорять, бувало, різник та різничиха.

Кривиться Сатя.

— Город?!

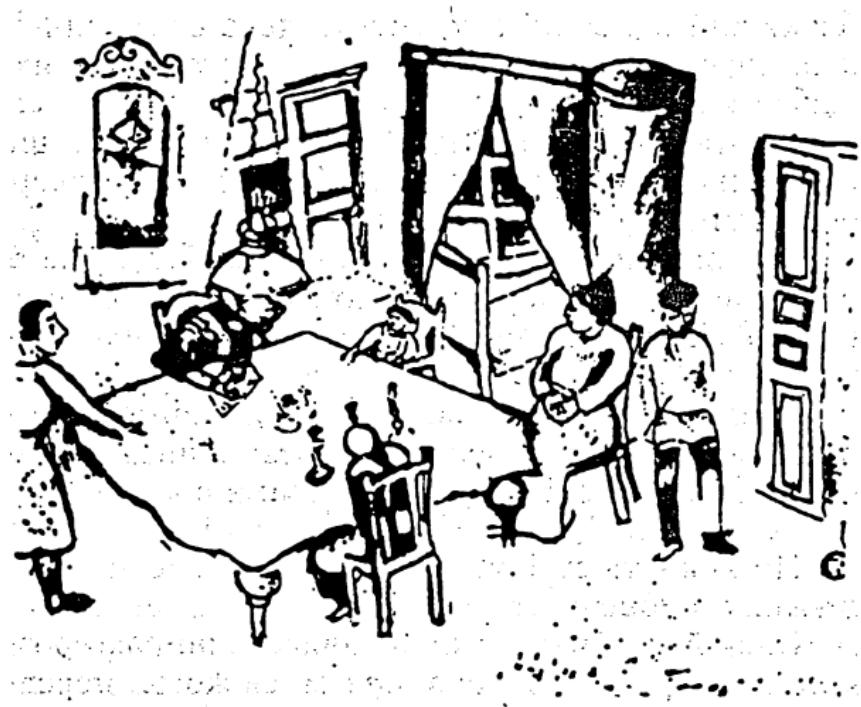
Сатя неговіркий, море навчає мовчати: Сатя не любить города. Тісно, без повітря, без неба. Тільки смужка од даху до даху. На морі ж простір... дихається там...

— Та ж воно ваш ворог, ваша смерть! — пробують переконати його.

— Але ж хороша смерть!

Сатя хоче скінчити свої дні так само, як скінчив його батько й дід,— щоб море поглинуло його, здорового,— не хворіти, не подихати поволі на ліжку... Слухати, як плачуть, а потім бути закопанцем в морську землю — бррр!.. Холодом подихає на Сатю, тільки згадає він про такий похорон...

А там вся сім'я пішки йде до дому, до моря...

Йдуть всю ніч, і ледве почне займатись на світ, ледве помітять золотий відблеск пісковатого берега і блісне перед ними дзеркало моря, радість виповнює їх, і вони б'ють в долоні.

Жених не радіє так своїй наречній.

І так минає рік за роком.

Міняється рибалка, рідше міняється різник,
звичай зостається звичаєм.

А весь той звичай складається з посту, хору,
органу, великої риби за вечерею після останньої
молитви, прощання і взасмних побажань...

Все це вкупі єдина нитка, що в'яже Сатю з
єврейським світом.

І одного разу, в п'ятницю, став світ світати...
Море стиха прокидається. Воно ледве диші, лед-
ве чутно його буркотання, воно лініво протя-
гується, марить,— воно ще заспане... Де-не-де в
блакитній далечині затремтіть двос білих крил,
птах щось прокричить там... і знову тихо... Тихі
відблески літають по морю, золоті латки пе-
ребігають по жовтому піску, зачинені стоять ще
рибальські хижі на березі... Тільки одні двері
ріплють: виходить Сатя.

Сьогодні переддень Судного дня. Побожне й
поважне обличчя в Саті, тихо світяться його очі,
і він виходить на боже діло: ловити рибу для свя-
того дня.

І підійшовши до човна, береться він за лан-
цюг, що держить човен при березі. Ланцюг гри-
мить. Справа і зліва чутно голоси:

— Не треба! Не треба!

Це кричать сусіди, повисувавши голови з ма-
леньких віконечок.

Спокійно і тихо лежить далеко й широко роз-
кинене море,— злите з красм свіжого, перед-
ранішньо-радісного неба... Ледве дихає воно, мо-
ре, ледве морщиться воно коло берегів, і як у ла-
скавої бабуні, перебігають світло-бліскучі
усмішки між його зморшками... І щось шепоче
воно; чарівну казку розказує море розкиданим,
довгим баговінням, ніби волоссям, укритим скел-
лям, і усміхаючись, граючись, немов гладить мо-

ре їхнє волосся. Але рибалки краще знають море і не вірять йому.

— Не треба...

Тепер море колихається, а потім розколишеться воно, трісне одразу світле дзеркало вод, і гра перетвориться на щось грізне, тихий шепт на крики й галас, із зморшок попідймаються хвилі, вали, що почнуть ковтати човни й барки, як левітан дрібну рибчину...

— Не треба!..

І босий дід, з розвіяною і сивою головою, без шапки, з поморщеним, як у моря, обличчям, але без його фальшиво-солодкої усмішки, виходить з хатки, підходить до Саті й кладе йому руку на плече:

— Дивись!

І показує йому на маленьку чорну цятку на краю неба, що тільки рибальське око може її за-примітити.

— З цього виростас хмара...

— Я буду дома раніше,— одповідає Сатя,— одну рибу хочу піймати.

І поважнішим стас обличчя старого сусіди.

— В тебе жінка й діти, Сатіє!

— І Бог на небі! — одповідає Сатя з надією. Він іде нині виповнити Його заповіт. Він одштовхує човен і вскакус в нього.

І легко, як пір'їнка, носиться Сатин човен по морю. І море колихає його, солодко, воркочучи так ласково й пестливо, оперізує і оточує його своїми перлами. А старий рибалка стоїть на березі й шепоче:

— Санта Марія, Санта Марія!

Легко літав човен Саті по морю — зручно за-кидає Сатя свою сіть, і тяжкою, все тяжчою стас сіть. І всіма-своїми силами ледве-ледве втягас він

її в човен, але знаходить — баговиння, морські зорі і ні одної риби.

Старий рибалка на березі давно вже згубив його з ока. Сатя вже третій, четвертий раз витягає сіть: нелегко її витягти, різні морські рослини позапліталися в кожне її очко — і ні одної риби.

А море колихається і розколихується все дужче... На небо випливло сонце, але вогке його світло,— заплакане сонце. А чорна цятка на крайнебі простяглася тим часом попід сонцем, як жовта змія, стає все темнішою й темнішою і посувається до сонця.

Вже й полуднє стало, а Сатя все пливе та й пливе, все пробує й пробує своє щастя...

«Господь,— думає він,— не хоче, щоб я цього року довершив його заповіт. Треба плисти назад!»

І сумно стає йому на серці. Він, либонь, согрішив перед Богом, і Господь сей рік не хоче споглянути на його жертву. І він міцно бере в руку весло і хоче вже повернути свого човна назад. Але тієї ж хвилини щось бризнуло йому в лице. Сатя озирається і бачить, як велика золота риба викидається, граючи по морю, й ударяє хвостом по воді.

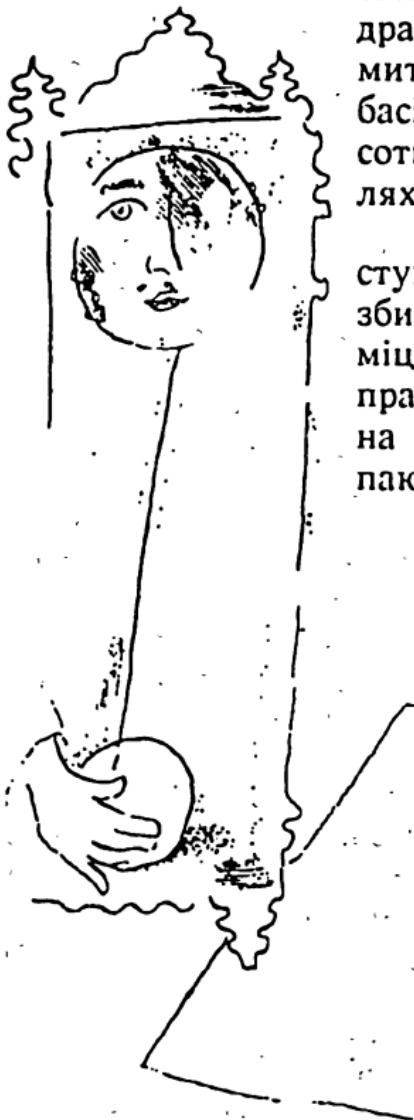
Ex! Цю рибу він повинен піймати! Цю рибу Господь послав йому, зглянувшись на смуток його, на його тугу, на його бажання виконати заповідь.

І він повертає човен і женеться за рибою.

А море вже розколихалося, хвилі підіймаються все вище й вище... Півсонця вже хмарою закрито; тільки пучечки білого проміння скоса прориваються крізь хмари. А риба пливе по хребту хвилі і Сатин човен за нею та й за нею. І раптом щезає риба: між нею і Сатиним човнем підіймається нагнана, надута вітром хвиля.

— Дурить, заводить мене,— думає Сатя і знову хоче повернути човен і пливти до берега. Але на ту ж мить хвиля заспокоюється, ніби раптом кудись провалилась; і ось — мало не до самого човна — підпливає риба і дивиться на Сатю великими очима, ніби благає його: «Бери мене! Бери мене! Виконуй заповіт, нехай удостоюся я послужити Богові!»

Обертається Сатя, пропадає риба. Нова хвиля набігає між нею й човном, і знов починає гніватись море! Не пестливу пісню співає воно — море! — воно сердиться: яке зухвалство! В таку пору плавати по ньому! Ступати по його хвилях! І ніби злякалося моря, сковалося сонце за хмарою. Тільки цього, видно, й дожидався

вітер. Визволився він і кидається з нестримним захваттям, січе, немов пруттям шмагає, і все більше дражнить море. А море шумить і гуде, ніби тисячі басів грають в його череві, сотні барабанів в його хвилях.

— Додому! Додому! — стукає Сатине серце і він збирає сіті в яєси, все міцніше береться за весло і працює з усієї сили; жили на його руках от-от полопаються од напруження. Як

порожній горіх, літас човен, вгору і вниз, по хвилях. Зчорніло небо,— сердито темне, поламане море. А він все працює веслом: додому, додому!

Нараз він бачить: щось підплівас до нього збоку. Людське тіло пливє, утоплениця, це — жінка: поперед неї пливе волосся, чорне волосся — у його жінки таке волосся... З-під волосся показуються білі руки — у його жінки такі руки... І голос лунає: «Рятуй!» — його жінки голос, матері його дітей... Вона, видно, поплівла за ним на другому човні. Вона потопас, вона кличе на поміч... І він берє праворуч, править до тіла, але море не пускає. Хвилі підіймаються між ними, буря реве і вис, але її серед бурі він чус її голос:

— Поможи, поможи! Сатя, поможи!

І він напружус останні сили, щоб доплисти.

І от він уже недалечко од білої плями. Волосся вже не видко, тільки намокла, напівпотоплена сукня... Веслом можна дістати... Але раптом між ним і його жінкою наростає вал, одпихає її в один бік, а човен у другий...

— Привид! — думає Сатя, згадуючи, що те саме було й з золотою рибою. І неохоче кидас він погляд до берега і бачить, що вже засвітилися вікна в рибальських хатах!

— Судний день! Йом-Кіпур! — згадус Сатя і враз пускає весло з рук.

— Роби зо мною,— кричить він до неба вгору,— що хочеш! А я в Судний день гребти не буду!

А вітер рве; хвилі кидають човен в безодню; і Сатя, як пустив весло з рук, так і сидить, спокійний і широко розплющеними очима дивиться то на замкнене небо — вгору, то на кипляче, спінене море — вниз.

— Роби зо мною, Господи, що хочеш! Да буде воля Твоя!

Нараз згадав він мотив хору, підтримуваний органом, і починає наспінювати цей мотив.

Німа душа, одну тільки мову має він, щоб говорити з Богом,— і він співас.

Небо стас все чорніше й чорніше, хвилі підіймаються все вище й вище, щораз гостріше дме вітер... Човен кидає то вгору, то вниз з гори, одна хвиля перекидає його другій... Одна вириває і геть односить весло; друга набігає ззаду і з роззяяленою пащею жнеться за човном... Вітер виє, як тисячі вовків, і до цього гуку вливас Сатя мотив молитви: «Хто упокоїтесь і хто призначений на блукання»... як хор, підтримуваний органом.

Хвиля б'є в човен. Сатя хоче вмерти, співаючи, перекинувся човен...

Але смерть йому ще не судилася...

Дві білі постаті, немов виткані з туману, ідуть босі, побравшися за руки, з розпущенім волоссям і осяйними очима по морю. І ледве човен Сатин перекинувся, підходять вони, підіймають його, беруть його між себе і ведуть попід руки і ступають з ним по хвильях, немов по куп'ях та грядках і так ведуть його попід руки серед вітру й гуку. Він дивиться і хоче говорити, щось спитати хоче він, але вони говорять йому:

— Співай краще, Сатіс, співай! Твій спів переможе гнів моря!

Вони йдуть з ним, і Сатя чує, як його човен пливе вслід за ними. Він обертається: човен і сіть, а в сіті загорнена золота риба.

І коли вони довели його до берега і відпустили додому, він застав у себе різника і різничиху.

В городі був пожар, то вони й прийшли до нього в гості.

І приготували рибу, і звичай зостався звичаєм.

«ГАРАЗД!»

— Ви питаете, чиїми заслугами сталося те, що я зостався євреєм?

— Тільки своїми і вже ніяк не заслугами предків. Я б, в тоді шестилітнім хлопчиком, мій батько — орендатором під Вільно,— так собі, простий єврей. І коли я зостався євреєм, то маю за це дякувати «Діду з Шполи».

Ви дивуєтесь, як я міг знати тоді «Діда з Шполи»?

Але ж Дід із Шполи ще не був тоді Дідом із Шполи. Молодою ще людиною він тоді був і саме переходив тоді велику пробу блукань. Мандрував з старечою братією довгий час од одного кагалу до другого, з одного заїзду до другого — жебрак, як усі жебраки, обіданий, обтріпаний, як усі інші. А що там всередині на серці діється — ану довідайся!

Та й коли він перейшов ту пробу, йому все ще не настала пора об'явитись. А тому прийшов він до віленських рабинів, дістав собі дозвіл на різництво і став за різника по селях. І от не блукає вже він по світу, живе собі в околиці Вільни. Але «миснагіди» мають нюх: так вони щось відчули в ньому. Починають вони його переслідувати, вигадувати на нього, виказувати на нього суддям — хіба я знаю? — буцімто переступає всі заповіти Тори. На що тільки не годні миснагіди! Як сказано, було мені тоді років шість. Він заходив інколи і до нас — зарізати вівцю або й так, переночувати. І я дуже полюбив його. Та й кого іншого, крім батька та матері, міг я полюбити? Мій учитель,— то була людина запальна, сердита, душогуб та й годі, а цей —

добра, щира душа, одним поглядом животворив він людей. А брехливі чутки тим часом зробили: йому заборонили різати. Видно, мій учитель так само був причетний до тих пе-

реслідувань, бо його одразу ж оповістили про те. Ледве різник зайшов до хати, мій учитель як не крикне: — «Віроотступник! Проклятий! Геть звідси!», — ухопив його за комір і викинув геть з хати. Менс ріzonуло по серцю, нібито ножем

якимсь. Але учителя я боявся як смерти; і тільки тоді, як він замислився, вибрався я з дому та й побіг наздоганяти різника по шляху. Той шлях недалечко од нашого дому завертав до лісу, що йшов вже до самої Вільни. Що я хотів, не знаю, але щось гонило мене до бідного різника. Я хотів хоч попрошатися з ним, хоча б ще раз поглянути в його добрі, щирі очі.

Але біжу я й біжу, б'ю ноги об придорожнє каміння. І нікого не бачу перед очима. Тоді я беру праворуч, глибше в ліс, думаю відпочити хоч трохи на м'якенькій лісовій землі. Зовсім зібрався вже сісти, як чую голос, здається, його голос. З самої середини лісу — його напівспівучий

голос. Іду потихеньку я на той голос. І бачу його здалеку: стоїть він і читає щось, молиться. Прислушаюсь: читає він «Пісню пісень». Приглядаюсь пильніше і бачу, що те дерево, під яким стоїть він та читає, не подібне до інших дерев. Всі дерева ще голі й безлисті, а це зелені ї цвіте і сяє, як сонце, і простягає своє розквітле віття в різника над головою, ніби яку шаху. І зграї пташок, стрибаючи по гіллях, підспівують його «Пісні пісень». І стою я, вражений, переляканій, з широко розплющеними очима, розкритим ротом і не рухаюсь з місця.

Кінчає він свою «Пісню пісень», і потухає дерево, щезають пташки. І обертається він до мене й говорить так щиро, од серця:

— Слухай-но, Юделе! (Юделе — це мені так на імення). Маю про щось тебе просити!

— О, прошу! — одповідаю я з радістю. І думаю собі: напевне, він захоче, щоб я приніс йому їсти. І я вже мрію, як побіжу і використаю материні запаси для суботи.

А він і каже:

— Слухай-но: що ти бачив, нехай усе зостанеться при тобі.

Згасла моя радість, але я поважно й щиро сердно обіцяю мовчати.

— Ось послухай, Юделе. Ти підеш, — каже він, — в довгу, дуже довгу і далеку путь.

Дивуюсь я: і звідки там візьметься в мене далека путь? А він і каже:

— Науку учителеву виб'ють тобі з голови, батька й матір ти забудеш — гляди ж, зостанься при своєму найменню! Юделе тебс звати — юдеєм, то й зостанься ж юдеєм!

Злякався, але з самого серця виривається:

— Зостанусь! Щоб я такий живий був!

А на думці в мене своє:

— Ну, а їсти ж ви хочете?

Але не встиг я кінчити, як він щез мені з очей...

А на другий тиждень нашу хату оточили і мене одвели в кантоністи.

І минув час, і я, справді, все призабув... Все мені вибили з голови.

В глибині Росії служив я, серед снігів і страшних морозів. Єvreя і в очі не бачив. Може, там тайкома і жили єvreї, але я про них не знав. Про суботи і свята, про пости я не знав, все призабув я. А проте віри своєї не зрадив!

І що більше я забував, то дужче було в мене бажання позбутися мук і терпіння — разом всьому край покласти. Та тільки недобра ця думка спадала мені в голову, він виразно ставав перед моїми очима, і я виразно чув його голос: «Зостанься при найменню твоїм. Будь єvreєм!»

Що це не привид, я знав напевно. Я бачив його щораз старішим і старішим. Борода й пейси все більші, обличчя — все блідіше. Тільки очі давні, ті самі добрі, щирі очі й голос той самий, так, ніби скрипка грає...

Одного разу сікли мене; так він стояв коло мене, обтирав холодний піт з моого чола і по обличчю гладив мене та стиха говорив мені: «Не кричи! Це варто перетерпіть. Зоставайся єvreєм!» I я витримав без жодного звуку, без жодного стогону,— так ніби не м е н с бито.

Одного разу, вже в останній рік служби, довелося мені ставати на варті, коло цейхгауза, за містом. Було надвечір. Мело. Вітер підхоплював цілі гори снігу, розбивав їх на голки, розпорощував на куряву; і снігова курява, і снігові голки носилися в повітрі, били й кололи обличчя. Ні очей не розплюшиш, ні дихання не переведеш. Раптом почув я: ніби то люде проходять десь недалеко, і

хтось говорить по-сврейськи: — «Сьогодні перша пейсахова вечеря!» Чи то був небесний голос, а чи то й, справді, люде проходили,— я не знаю й досі. Але ці слова впали мені до серця, як олово. Ледве дійшов я до цейхгауза та став ходити взад і вперед, огорнула мене якась чужа туга, такий смуток, що й пером не списати. І хочеться мені

прочитати пейсахову молитву, а я хоч би слово пригадав. І почуваю, що десь глибоко-глибоко в моєму серці лежить вона, ця молитва (колись я знов ії напам'ять!), і здається мені, що коли б мені згадати одно тільки слово, одно-єдине слово згадати б,— то і всі інші виявляються, потягнуться з мене, як ключ заспаних птахів з-під снігу. Але я ніяк не можу здумати першого слова. «Владарю небесний! — озвався я з глибини серця,— одно слово, однотільки слово!» І молитва моя пролунала, видно, в добрий час. Мені пригадалося: «Рабами були ми»,— так ніби з неба кинули мені ці слова. І я виповнився радощів. Почуваю, що радощі затопили мене, що вона виливається з мене, ця радість, промінем б'є від мене, з моого серця. Ходжу я назад і вперед, з рушницею на

плечах, читаю й співаю білому, запорошеному снігом, снами повитому світові — пейсахову молитву... І молитва ллється з моїх грудей, ллється і тягнеться, як золота нитка, як низка перлів... Ах, ви цього й зрозуміть не можете, ви й уявити цього не годні... Для цього раніш треба було б вас туди послати!

А вітер тим часом упав, хуртовина ущухла, і з'явилось ясне, яскраве небо,— білий, брильянтами осяяний світ... Тихо навкруги, далина — без краю і без краю — білість! Тиха, мирна, люба, безмежно далека білість! А понад тихою без міри далекою білістю показується раптом щось іще біліше, ще світліше, ще яскравіше. І воно йде, наближається з тої неокраяної далини... В білому убранині й молитовному накриттю. Накриття на плечах, над накриттям спереду тремтить довга срібна борода, вище — двоє променистих очей, над ними полум'яний вінець: обшивка того накриття — з срібними й золотими узорами. І от воно все більше, все ближче... І проходить повз мене, і як порівнюються зо мною, говорить:

— Гаразд!

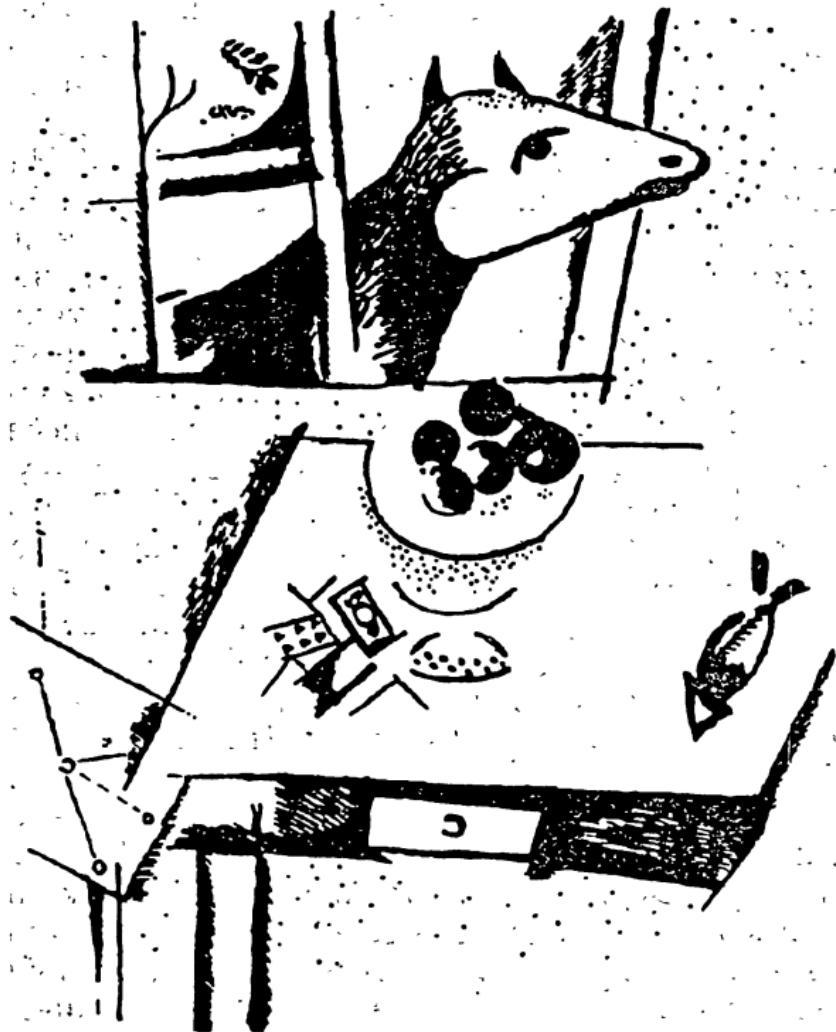
Як скрипка заграла... І щезло.

Але ті самі очі і голос той самий...

Вертаючись додому, я проходив повз Шполу. І я завітав до «Старого».

Я й о г о пізнав, він пізнав м е н е...

СКАРБ

Спати в місяці червні в одній кімнатці, в чотирі аршини на квадрат, з жінкою і вісімкою дітей — втіха невелика, навіть на передодні суботи. І Шмерель-дроворуб справді-таки й прокинувся опівночі од тяжкої мlostі й задухи. Нашвидку помив руки, накинув на себе халат і босоніж вийшов з сухого пекла. Виходить він на вулицю — тихо, всі віконниці зачинені, а над сонним містечком розгортається високе, тихе, зоряне небо. Здається йому, що тепер він віч-навіч з Господом Богом — да благословиться Його ім'я! — і говорить він, обернувшись до неба: «Ну, Господи, ниньки настав час, щоб ти вчув мене і благословив скарбом від скарбів Твоїх». Ледве проказав ці слова, коли гляне: біжить по-переднього вогник, прямує геть із містечка. Зрозумів він, що це воно й єсть. Хоче він побігти слідком, але згадує, що сьогодні субота і бігти не можна — пішов потихеньку. І як він пішов по-малу, так помалу починає іти й вогник, віддалення між ним і вогником не збільшується, та й не зменшується. Отако іде він... Коли-неколи в його серці озивається: «Ей, Шмерель, не будь дурний, скинь халата, підскоч та й накрий вогничок». Але Шмерель знає, що це спокусник говорить в його душі. Халатика скинув, він ніби ладен накрити вогничок, а сам на зло починає їти ще повільніше і з задоволенням помічає, що як він зменшив кроки, то й вогник так само іде ще повільніше.

От іде він так за вогником, йде та й іде; виходить помалу з містечка. Дорога в'стися змісю се-

ред полів і левад. А вогник все на тому ж віддаленні — не далі і не ближче. Хай би Шмерель і кинув свого халата, вогника він не накриє. А тим часом в голові його заходили думки: «Во, якби піймати йому цей скарб — не довелося б тоді на старости літ дрови рубати: у нього й сили тієї, що дініше, немає. Купив би він жінці місце в жіночому ~~шлілі~~ синагогу, щоб вона не турбувалася по суботах на святах: не говорила б, що нсма їй де приткнутися; на Новий рік та в Судний день у неї, в бідолахи,

ноги вгинаються: діти всі сили з неї вибрали. Він би їй і нову сукню б справив, дві низки перлів купив би... Дітей найкращим меламедам в науку віддав би; для старшої дочки жениха наглядів би. А то тягне, бідна, за матір'ю кошики з ягодами, ніколи й волосся їй причесати; а коси в неї довгідовгі, і очі, як у сарни...

— Добре діло було б скарб піймати!

— Знову спокусник,— думав він: коли не судилося, то й не треба! — В будень, то він знов би, що йому робити. А коли його Янксль був ту-та, він би не втримався... Ех, теперішні діти! Та й менший не крачий: з учителя сміється. Учитель хоче вдарити, а він його за бороду. А в кого то є час, щоб доглянути за ними? Цілий день — рубай та пиляй!..

Зітхає Шмерель, а сам іде далі й далі. Колине-коли підводить очі на небо: «Владико Небесний! Кого бажаєш випробувати? Шмереля-дроворуба? Хочеш дати, то давай!» І здається йому, що скарб пішов ще повільніше. Але на ту ж хвилінку він почув: забрехали собаки. Пізнає він ту гавкотню: це з Високого,— перше село за містом. І він уже бачить, як захиталися в холоднуватому передранішньому повітрі білі плями — селянські хати Високого. І тут одразу ж згадує, що він, мабуть, дійшов уже до межі суботнього ходіння. І він спиняється.

«Так! Тут уже край...» — думає він і каже, сам не знає кому: «Ти мене з пуття не зведеш! Се діло не Боже! Бог з людей глузувати не буде. Це діло нечистого!» Шмерель навіть трохи сердитий на нечистого і повертає назад до містечка: іде прудко-прудко; думає про себе: «Дома то й не згадаю про це... По-перше, вони не повірять... А як і повірять, то будуть сміятися з мене... Та й пощо мені хвалитись. Створитель знає, то й до-

волі з мене. А жінка, чого доброго, ще стане й сердитись. Хіба я знаю? А діти — так ті напевно: голі й босі, бідолахи... На що ж маю доводити їх до гріха, щоб батька не шанували?»

Hi! Він і слова не скаже. Він навіть Господеві ніколи про це нагадувати не стане.

Коли він зробив щось доброго — Господь і сам пам'ятатиме...

І нараз він відчуває якийсь чудний, ясний спокій; по всьому тілу розливається тиха радість. Гроші все-таки не більше, як порох і тлінь! Багацтво може навіть з праведної путізвести. І йому хочеться дякувати Богові, що не довів його до спокуси. Йому хочеться заспівати... «Царю небесний!» — згадує він пісню молодих літ. Але йому соромно стає перед собою, і він уриває... Хочеться йому згадати якийсь спів, щось синагогальне... але раптом він помічає, як вогничок, що його полішив він ззаду, знову опинився попереду і йде перед ним, йде поволі — до міста, до міста! І віддалення між ним і вогником знову не збільшується і не зменшується: ніби вогник і він, обидва проходжуються, так трошки, ради суботи. І він стиха радіє і стежить за вогником. Небо блідне, зорі примеркають і гаснуть, на сході червоніє, так ніби вузенька, червона річка розлилась вздовж неба. А вогник вже йде до міста, вийшов вже на його вулицю. От уже його хата. Двері його хати одчинені; він, мабуть, так і забув причинити їх. І от: вогник заходить до його хати! До нього в хату заходить вогник, він іде за ним і бачить, як вогник залізає під ліжко. А навколо всі сплять. Стиха підходить він до ліжка, нагинається і бачить, як вогник крутиться під ліжком, немов дзига, на одному місці.

Бере він халата, кидає під ліжко і накриває вогник... Ніхто не чує. А тим часом вдирається

вже до хати крізь щілини золотий, вранішній промінь.

Присів він на ліжку і дав обітницю, що він весь суботній день нікому ні слова не скаже, ні півслова, а то ще люде согрішать проти святої суботи. Вона, жінка, чого доброго не втримається, а

вони, синки, то вже напевне — ні! Зараз схочуть перелічiti, щоб цей же мент довідатись скільки. І зразу ж вийде таємниця з хати і в школі, і по молитовні, і по всіх вулицях почнуться балачки про його багацтво, про щастя, про долю. І ніхто не стане молиться, ніхто не помиє рук перед стравою, не помолиться після страви, як слід. І він ще наведе на гріх свою сім'ю і півмістечка. Ні, він і звука не видасть... І він витягується на ліжку, і ладиться до сну.

І нагородив його Господь: коли після останньої молитви в суботу нагнувся він під ліжко і підняв халата, там лежав мішок з тисячами тисяч червонців — і не порахувати: велике ліжко було!

І він став-таки багачем з багатіїв. І в достатку прожив свої дні.

Тільки жінка бувала — серед достатків — дорікає йому:

— Господи! І як то чоловік має таке серце, як камінь: цілий літній день перемовчати, ні слова не сказати, навіть

рідній жінці, ні єдиного слова!.. А я тоді,— згадує вона,— при вечірній молитві «Боже Авраама!» так наплакалась, та к наплакалась... Ані шеляга не було в хаті...

А він заспокоює її з усмішкою:

— Хто знає? Може, якраз по твоїй молитві — «Боже Аврама!» — все й скінчилося так добре.

СІМ ДОБРИХ ЛІТ

От історія, що сталася в Турбині.

Жив колись в Турбині носильщик, на імення Товій. І був він дуже бідний. Одного разу, в четвер, стойть він на базарі, підіткнувши поли під мотузку і виглядає, звідки прийде йому поміч — чи не буде йому заробітку для святої суботи. А крамниці, як на те, стоять порожні. Ніхто не входить, ніхто й не виходить. Не видно покупців, щоб довелося їм однести що-небудь. Підводить бідолаха очі на небо з молитвою, щоб не мати йому, боронь Боже, сумної суботи та щоб жінці, його Сари, та й діткам його, не довелося голодувати ради свята...

І коли він так молиться, чує, як хтось потягнув його ззаду за полу. Озирнувся і бачить перед собою німчика в мисливському убранні, з пером на капелюсі, з зеленою оторочкою на куртці. І говорить йому німець:

— Слухай, Товію, суджено тобі сім добрих літ, сім літ щастя, гаразду і великого грошового скарбу. Але від тебе залежить, коли ти хочеш цих семи літ достатку. Хочеш — тобі ще сьогодні засяє твое щастя, і перше, ніж сонце щораз у тебе над головою зайде, ти зможеш купити весь Турбин з усією його околицею. Але скінчиться сім літ і ти знову станеш таким бідарсом, як був. А хочеш, то ці добре благословенні часи настануть лише на прикінці твого життя, і ти підеш з цього світу найбільшим багатиром.

Був же ж то, як виявилося потім, пророк Ілля, що взяв на себе, як звичайно, образ чужо-

земця. Але Товій думав про те, що це звичайний собі чарівник, і одповів йому:

— Любой мій німче, дай мені спокій! Я, не тобі кажучи, дуже бідний і нема чим мені справити суботи, та й нема в мене чим заплатити за твою працю і твої поради.

Коли ж німець не одійшов, а повторив свої слова раз, і вдруге, і втретє, Товісі запали ті слова в голову, і одповідає він йому:

— Знаєш, любий німче, коли ти справді турбуючися про мене, а не глузуєш тільки над мосю бідністю, коли ти справді ждеш моєї згоди, так я тобі скажу от що:

— Маю я звичай про всяку справу, що маю робити, порадитись перше з жінкою моєю Сарою, і без її я не можу дати тобі певної відповіді.

І каже німець, що це добре діло — радитись з жінкою, і каже йому піти й переговорити з нею, а він, німець, буде стоять на сім місці і ждати відповіді.

Товій ще раз озирається на всі боки: заробітку не видко. Думає, що він може тут втратити. Піде він додому і попитає. Випустив він поли та й пішов аж за місто, де жив за малим не коло самого поля, в убогій землянці...

Сара, побачивши його крізь одчинені двері (діло було влітку), вибігла до нього назустріч з великою радістю: вона думала, що Товій приніс почин на суботу.

Але він каже їй:

— Ні, Саро, Господь — нехай благословиться Його наймення — ще не послав мені заробітку. Але до мене з'явився якийсь німець.

І він переказує Сарі: так і так, прийшов до мене німець і каже, що суджено їм сім літ достатку і од нього залежить, коли ці добри роки

мають наступити: зараз чи перед смертю. І от він питає її: коли?

Сара, недовго думавши, каже:

— Іди ж, дружино моя, і скажи німцеві, що ти хочеш семи літ достатку зараз.

— Чому, Саро? — питася здивований Товій.—

Після семи літ ми ж знов збідніємо, а тому, хто обіднів, гірше жити, ніж звичайному бідареві.

— Не турбуйся, друже мій, про майбутнє. Покіль що бери, що дають. Говори: «Благословен Господь щодня». До того ж, треба платити за

дітей учителю: їх прогнали з школи і тепер вони б'ють байдики, граються на піску.

Цих слів було доволі, щоб Товій побіг до німця з твердою постановою просити, щоб сім добрих літ почалися негайно.

І говорить йому німець:

— Подумай-но, Товію, тепер ти здоровий та дужий і можеш заробити, коли більше, коли менше... Але що буде, коли ти постарієш, збіднієш і не стане в тебе такої снаги для праці?..

Одповідає йому Товій:

— Слухай, німче! Жінка моя Сара хоче зараз. По-перше, говорить вона: «Благословенний Господь щоденно», і тому нема чого дбати про грядущий день; а по-друге, дітей вигнано з школи.

— Коли так,— каже йому німчик,— то йди додому. І перше, ніж ти дійдеш до хати,— розбагатієш!

Хочеться йому спитати, що саме буде, як сім років скінчаться, але німець тим часом щез.

Іде він, Товій, додому! А жив він, як уже сказано, за містом, мало не на самому полі. Підходить до хати, коли глянув: діти граються за хатою в пісочку.

Підходить він і бачить, що вони достають з ямки не пісок, а чисте золото, справжнє червоне золото... Ясно, що ні про що вже не треба думати: почалися щасливі дні, сім літ достатку.

Але час летить, як стріла з лука, і сім літ скоро проходять. І з'являється німчик об'явити Товію, що сім літ скінчилися, і сьогодні ввечері увійде золото в землю: і те золото, що в хаті, і навіть те, що він міг приховати в людей.

І застає він Товія, як і перше, на базарі. Стоїть він, як сім літ тому, і так само поли під

мотузкою — дожидає заробітку. І каже йому німчик: «Слухай, Товію, сім літ минулося»...

Одповідає йому Товій: «Іди й скажи про це жінці моїй Сарі, бо скарби всі ці роки були в неї на руках».

Ідуть вони вдвох за місто і приходять до тієї самої землянки на полі і застають Сару перед дверима. Одягнена вона так само убого, як сім літ тому, але обличчя її тепер усміхається.

І говорить їй німчик тими ж словами, що сім добрих літ минулося.

Одповідає йому вона, що сім літ для них ще й не починалися, що вони ніколи не вважали цього золота своїм. Бо що людина заробить своїми руками, те і с її, а таке багацтво, що дістается без поту й мозолів, є тільки дар, що Господь оддав їм на сховок. Вона з цього золота брала й тратила тільки на навчання своїх дітей. Наука та і закон той — Господні. То й не гріх платити Господніми грішми. Коли ж Господь знайшов тепер кращого доглядача до свого золота, то що ж: нехай візьме його і передасть іншому.

Ілля-пророк прослухав те і щез. Він переказав її відповідь небесному суду, і небесний суд порішив, що кращого доглядача немає. І сім літ достатку не кінчалися до самої смерті Товія і його жінки Сари.

«А МОЖЕ, І ЩЕ ВИЩЕ!»
Хасидське оповідання

І ребе з Немирова під час «Слихос» кожного ранку щезав, пропадав.

Його не видно було ні в синагозі, ні в обох молитовних домах, ні в приватних молитовнях; а дома то вже напевно не було його. Дім стояв одчинений; хто захотів, заходив і виходив. Красти в ребе не крали, хоча в домі живої душі не зоставалось.

Де ж міг бути ребе?

А де ж йому бути? Напевно, на небі? — Мало хіба клопот у ребе перед страшними днями?! Євреям — нівроку їм — треба й заробітку, й спокою, й здоровля, й догідного шлюбу для дітей; хотять вони бути добрими й побожними. А гріхи велики, і диявол тисячею своїх очей дивиться від одного краю світу й до іншого; він бачить, і докладає, і виказує... І — хто ж допоможе, як не ребе?

Так думав люд.

Але раз прибув до Немирова літвак. Так-от, він сміється! Та ж ви знаєте літваків: душеспасення книжок вони не поважають, зате набивають собі голову Талмудом і коментаторами. Так літвак достоменно доводить з Талмуду — очі вам коле! — що навіть Мойсей-пророк, — доводить він, — не міг за життя піднятися на небо, а тримався на десять ступенів попід небом! Ану, посперечайся з літваком!

За кілька день до осінніх свят: Новий рік, Судний день («Страшні дні») — євреї ходять щодня удоцівта читати в синагозі молитви «Слихос» (Прощення) (прим. пер.)

— Куди ж дівається ребе?

— Хіба то мое діло? — одповідає він, але тут же (на що тільки не здібний літвак) він постановляє дізнатися правди.

І того ж таки вечора, одразу ж по вечірній молитві, прокрадається літвак в кімнату до ребе, укладається в ребе під ліжком і лежить. Він повинен переждати всю ніч і бачити «куди» щезає ребе і що він робить під час «Слихос».

Другий, може, здрімнувся і проспав би, але літвак дасть собі раду: читас він собі з пам'ятою цілий Тракт із Талмуда! Не пам'ятаю вже який саме.

Вдосвіта чує він, як стукають до «Слихос».

Ребе вже давно не спить.

Літвак вже з годину чує, як він зітхає.

Хто чув, як зітхає ребе з Немирова, той знає, скільки туги за весь люд ізраельський, скільки горя було в кожнім зітханню. Душа розривалася, чуючи ці зітхання! Але ж у літвака серце залізне. Прислухається він і лежить собі, як лежав! Ребе лежить так само: ребе — хай подасть йому Господь віку! — на ліжку, літвак під ліжком.

І от чує літвак, як ліжка у всьому домі починають рипіти... як зіскають з ліжок, як насико

шепочутъ молитви, обполіскують руки, як рипаються двері. Потім всі виходять з дому, знов стає тихо й темно. Тільки через віконниці продирається трохи місячного світла.

Пізніше літвак признавався, що коли він зостався на самоті з ребе, страх охопив його: холодний піт виступив на чолі, корінці його пейсів, немов голки, кололи йому скроні.

Та й те сказати! — на самоті з ребе, під час «Слихос», вдосвіта, один в домі!..

Але літвак упертий: тремтить він, як риба в воді, а проте лежить.

Нарешті ребе — хай подасть йому Господь віку! — встає. Умиває руки, читас молитву — все, як належить кожному євресві... Потім ідс до одежної шафи і витягає тлумачок... З'являється селянська одежа: полотняні штани, великі чоботи, свита, велика бараняча шапка, пояс, набитий мідяними цвяшками.

Ребе все це одягає на себе, із кишні викладає конець мотузки, мужицької мотузки.

Ребе виходить, літвак за ним!

По дорозі ребе заходить до кухні, витягає з-під лави сокиру, стромляє її за пояс і виходить з дому.

Літвак тремтить, але не одстає від нього.

Тихий побожний страх витає над темними вулицями: часом прорвуться вигуки «Слихос» з якоїсь приватної молитовні або болюче зітхання з якогось вікна. Ребе тримається попід-тинню, в тіні од домів. Між домом і домом він випливає,— а літвак за ним.

І чує літвак, як биття його серця зливається з тяжкими кроками ребе, але йде далі і разом з ребе виходить з міста.

За городом стоїть лісок.

Ребе — хай подасть йому Господь віку — іде до лісу. Робить кроків тридцять-сорок і спиняється перед деревцем. І літвак стоїть, здивований, приголомшений. Йому видно, як ребе виймає з-за пояса сокиру і врубає її в дерево.

Видко йому, як ребе рубає і рубає. Чутно йому, як дерево стогне й зітхас. І от деревце падає. І ребе розрубує його пополам, розколює на тонкі поліна, складає дрова, обв'язує їх мотузкою з кишені і навалює собі на спину. Встромляє знову сокиру за пояс, виходить з лісу і прямує до міста.

В однім завулочку він спиняється коло однієї напіврозваленої хатини і стукає в вікно.

— Хто там? — питає переляканий голос з середини.

Літвак пізнає голос єврейки, хворої єврейки...

— Я,— одповідає ребе по-мужицьки.

— Хто я? — знову питається голос з хати.
І ребе знову одповідає по-українськи:

— Василь.

— Що за Василь? І чого ти хочеш, Василю?

— Дрова,— каже удаваний Василь,— маю
для продажі. Дуже дешево!.. За півціни дрова.

І не чекаючи відповіді, він заходить до хати.

Литвак теж забирається до хати, і в сірому
світлі досвітньої години бачить він убогу хатину,
старе побите начиння... На ліжку лежить хвора
жінка, замотана в ганчір'я.

І говорить вона гірко:

— Купить? А за що купить? Звідки в мене,
бідної вдови, гроші?

— Я дам тобі на борг,— одповідає удаваний
Василь.— Всього шість грошів.

— А де я візьму oddати? — стогне нещасна
жінка.

— Дурна ти жінка,— докоряє їй ребе.—
Глянь, ти от хвора, бідна жінка, і я тобі довірюю.
Я певен, що ти віддаси. А ти,— в тебе такий
могутній, великий Бог, і ти не довіряш йому. І
навіть надії на якісь нуждені шість грошів за
оберемок дров не покладаєш ти на нього.

— А хто затопить мені? — стогне удова.—
Хіба в мене є сили підвєстись? А син мій зостав-
ся на роботі.

— Я тобі й затоплю,— говорить ребе.

І вкладаючи дрова до груби, ребе, зітхуючи,
читав перший уривок «Слихос».

І коли підпалив він, і дрова весело роз-
горілись, він читав вже трохи веселіше другий
уривок «Слихос».

Третій уривок читав він, коли в грубі вигоріло, і він причинив дверцята.

Литвак, що все те бачив, став відтоді немирівським хасидом.

І пізніш, коли хтось з хасидів оповідав, що під час «Слихос» ребе з Несмирова зноситься кожного ранку на небо, литвак вже більш не сміявся, а тільки додавав потихеньку:

— А може, і ще вище!

ЗМІСТ

До читачів:

Повноважний Посол Держави Ізраїль в Україні Цві Маген	5
Міністр культури України Іван Дзюба	6
А. Рудзицький. І. Л. Перец та його «Народні оповідання»	7
Гр. Кочур. Спомини про Олександра Гера ..	14

«НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ»:

Три дарунки	17
«Вважай, Ізраелю!»	31
Дива на морі	51
«Гаразд!»	63
Скарб	71
Сім добрих літ	79
«А може, і ще вище!»	87

I. Л. Перець

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

Підписано до друку 6.07.94 р. Формат 70×90/32. Папір
офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,51.
Тираж 3000. Зам. 4-118.

Фірма «Медія-Україна»

**Київське орендне поліграфічне підприємство
254655 МСП, Київ-53, вул. Артема, 25.**

50 коп.

